

HOOFDSTUK 1

Het verbond in het Oude Testament

Ds. J.M.D. de Heer

1.1 Inleiding

‘Heeft God nog een bijzonder bestuur omtrent de mens? Ja; die regeert God verbondsgewijze’. In de achterliggende eeuwen hebben vele duizenden catechisanten dit antwoord uit het vragenboekje van A. Hellenbroek (1658-1731) uit het hoofd geleerd.¹ Met dit antwoord hebben ze een fundamentele zaak uitgesproken, die niet alleen in de geloofsleer, maar ook in het geloofsleven van Gods kinderen een wezenlijke plaats heeft.²

In dit hoofdstuk gaat het over het Bijbelse begrip ‘verbond’. We bezien kort de centrale plaats van dit begrip in het Oude Testament en staan stil bij de betekenis van het Hebreeuwse woord voor verbond. Vervolgens gaan we in op verbonden tussen mensen en bezien dan vooral de openbaring van het verbond door God. Het valt op dat het verbond samenhangt met allerlei andere kernwoorden uit het Oude Testament, zoals: zaad, offer, land, bloed, koningschap en wet. Deze kernwoorden komen apart aan de orde.

1.2 De uitdrukking ‘verbond’

In de Bijbel neemt het verbond een grote plaats in. Het Hebreeuwse woord voor verbond komt 287 keer voor in het Oude

Verbond heeft grote plaats in Bijbel

1. Hellenbroek, *Voorbeeld der Goddelijke waarbeden*, 35 (hoofdstuk 7, vraag 1).

2. Zie bijvoorbeeld T. Butuijn-Melis, *Doch Hij zal verschijnen tot ulieder vreugde*, Barneveld 2008³, 21: ‘De Heere heeft betoond dat Hij verbondsgewijze met de zondaar handelt. Het was altijd langs de weg van het verbond, dat Hij mij verder heeft willen leiden. Alle weldaden zijn vloeiende uit dat verbond’. Thona Butuijn-Melis verwijst daarbij uitdrukkelijk naar het vragenboekje van Hellenbroek dat ze toen mocht verstaan.

Testament. Ter vergelijking: het Griekse woord voor verbond komt in het Nieuwe Testament 33 keer voor.³

Zowel voor als na de zondeval heeft God omgang met mensen door middel van een verbond. Daarover bestaat binnen de reformatorische theologie eenstemmigheid. Volgens de gereformeerde theoloog H. Bavinck (1854-1921) is het verbond in de Schrift 'de vaste vorm, waarin de verhouding van God tot zijn volk voorgesteld wordt'.⁴

Onder Bijbelgeleerden is er veel minder overeenstemming over de precieze betekenis van het Hebreeuwse woord voor verbond (בְּרִית).⁵ Volgens sommigen is de kern van het verbond een relatie tussen twee partijen. Anderen zien het als een opgelegde verplichting.⁶ In het onderzoek naar het begrip is vaak aandacht gevraagd voor overeenkomsten tussen Bijbelse verbonden en oud-oosterse verdragen tussen een vorst en zijn onderdaan (vazal).⁷ Zelf kwamen we in een studie over het begrip verbond tot de conclusie dat door het sluiten van een verbond, dat uitgaat van de machtige partij, een levensgemeenschap ontstaat, een harmonieuze orde, een toestand van vrede waarin beide partijen een plaats hebben.⁸ Dit komt overeen met een uitspraak van G.H. Kersten (1892-1948): 'De verbondssluiting is alzoo de weg, waardoor de Heere met den mensch gemeenzaam in liefde en vriendschap handelt'.⁹

Omdat het bij een Bijbels verbond om meer gaat dan een overeenkomst zijn vertalingen als 'verdrag' of 'contract' onbevredigend. Zo zou het sluiten van een verbond te veel een formele overeenkomst worden. De vertaling 'verplichting' doet slechts recht aan één aspect van het Hebreeuwse woord voor verbond en is daarom eveneens onbevredigend. De partijen in een verbond kunnen een

3. Zie hiervoor het hoofdstuk in deze bundel 'Het verbond in het Nieuwe Testament', van D. de Wit.

4. Bavinck, *Gereformeerde dogmatiek*, deel 2, 530.

5. Het woord wordt als volgt getranscribeerd: b'rît (spreek uit: *bûriet*).

6. Zie hiervoor Loonstra, *Verkiezing – verzoening – verbond*, 194-202; De Heer, בְּרִית. *Een bijbels-theologische studie naar de betekenis van een Oud-testamentisch begrip*, 1-17.

7. Mendenhall, *Law and Covenant in Israel and the Ancient Near East*; Wijngaards, *Vazal van Jahweh*; Van Rongen, *Zijn vast verbond*; Kalluveettil, *Declaration and Covenant*.

8. De Heer, בְּרִית, 89-91.

9. Kersten, *De Gereformeerde Dogmatiek*, 262.

verplichting aan de ander opleggen of op zich nemen, maar daarmee betekent verbond nog geen verplichting. Een betere vertaling dan ‘verbond’ voor het Hebreeuwse begrip is er niet. Juist daarom is het goed om te onderzoeken wat een verbond precies betekent.

1.3 Verbonden tussen mensen

Wanneer het in de theologie over het verbond gaat, denken we haast vanzelf aan het werkverbond, genadeverbond en verbond der verlossing. Toch is het nuttig om ook stil te staan bij de verbonden die tussen mensen zijn gesloten. Dat zijn er nogal wat!¹⁰ Bekende verbonden zijn die tussen Laban en Jakob, Israël en de Gibeonieten en tussen David en Jonathan. Er zijn ook minder bekende, zoals die tussen Benhadad en Achab, Jabes en de Ammonieten, Jojada en de oversten en lijfwacht van koningin Athalia. Ook het huwelijk wordt in Maleachi 2 een verbond genoemd.

Waar het ons nu om gaat, is dat ook een verbond tussen mensen een zeer plechtige verbintenis is. Het is niet duidelijk of er altijd vastomlijnde gebruiken waren bij het sluiten van een verbond.¹¹ In het Oude Testament staan diverse van zulke gebruiken. In de verbondssluiting tussen Laban en Jakob is er bijvoorbeeld sprake van het oprichten van een steen als getuige, een gezamenlijke maaltijd en het afleggen van een eed (Gen. 31:45, 46, 53, 54). Dit laatste staat ook in Hosea 10:4, waar God het volk van Israël aanklaagt dat het in het maken van een verbond met Egypte een valse eed aflegde. In Ezechiël 17:19 noemt God de eed die Zedekia in het verbond met de koning van Babel deed, zelfs Zijn eed.

Dit laat zien dat ook een verbond tussen mensen in nauw verband werd gebracht met God. Dit blijkt uit Spreuken 2:17 waar huwelijksontrouw geldt als het vergeten van het ‘verbond haars Gods’. God heeft het huwelijk ingesteld, maar is ook Getuige van

Plechtige
verbintenis

Verbond
mensen in
nauwe relatie
met God

10. Het betreft de volgende Schriftgedeelten (tussen haakjes staat de tekst waarin het woord *bʾrît* voorkomt): Gen. 14:13, 21:22-34 (27), 26:26-33 (28), 31:43-55 (44); Joz. 9 (6, 11, 15, 16); 1 Sam. 11:1-2 (2), 18:1-5 (3), 20:1-23 (8), 23:16-18 (18); 2 Sam. 3:6-21 (12, 13, 21), 5:1-3 (3) = 1 Kron. 11:1-3 (3); 1 Kon. 5:15-32 (26), 15:16-19 (19), 20:31-34 (34); 2 Kon. 11:4-21 (4) = 2 Kron. 23:1-15 (1); Ez. 17:11-15 (13); Hos. 10:4, 12:2. 11. Zie hiervoor Jacob Gerard Staringh, *Bybels zakelyk-woordenboek*, deel 8, tweede stuk, Amsterdam 1783, 230-232.

het plechtige verbond dat man en vrouw in het huwelijk aangaan (Mal. 2:14). Het is een verbond tussen die twee mensen, zo staat ook in Maleachi 2:14, maar het is tegelijkertijd een verbond van God. Dat zorgt ervoor dat huwelijksontrouw door God zo hoog wordt opgenomen.

Duidelijk is ook dat God nauw toeziet op het nakomen van het verbond. Het verbreken van een verbond tussen mensen is een zware zonde, waarop Gods oordeel volgt. Dat beseften ook Jonathan en David toen ze een verbond maakten en elkaar zo trouw zwoeren. 'Alzo doe de HEERE aan Jonathan en alzo doe Hij daartoe!' zo sprak Jonathan (1 Sam. 20:13). Dat betekent: God mag mij met de zwaarste straffen bezoeken als ik het verbond verbreek. Plechtig sluit dit Schriftgedeelte af met de verklaring: 'En aangaande de zaak waarvan ik en gij gesproken hebben, zie, de HEERE zij tussen mij en tussen u tot in eeuwigheid' (1 Sam. 20:23).

1.4 Het verbond voor de val

In deze paragraaf gaan we na hoe de Bijbel over het werkverbond spreekt. De uitdrukking 'verbond' komt in de eerste hoofdstukken van Genesis niet voor. Toch heeft de uitdrukking 'werkverbond' in de reformatorische geloofsleer een grote plaats gekregen. De uitdrukking zelf komt in de Drie Formulieren van Enigheid overigens niet voor. Als de belijdenisgeschriften over het genade-

Door de schepping naar Gods beeld kreeg de mens in het paradijs alle vermogens om God te dienen zoals Hij het vroeg.

verbond spreken, dan noemen ze dit vaak eenvoudig het verbond (NGB, art. 34; HC, antw. 74, 82), of ook wel het nieuwe verbond (DL, II, 8).

De Belijdenis van Westminster spreekt in hoofdstuk 7,2 wel uitdrukkelijk over het werkverbond, terwijl de Kleine Catechismus van Westminster dit in antwoord 12 een ‘verbond van leven’ noemt.¹² In de Nederlandse Geloofsbelijdenis artikel 14 lezen we over het ‘gebod des levens’ dat Adam overtrad. Kanttekening 72 bij Jesaja 45:21 spreekt over het verbond dat God ‘met ons aller vader Adam in het paradijs’ heeft opgericht.

Waarom spreekt de gereformeerde theologie dan toch over het werkverbond? Dit heeft er vooral mee te maken dat verschillende zaken die eigen zijn aan een verbond in de eerste hoofdstukken van Genesis onmiskenbaar aan de orde komen.¹³ Dit betreft de partijen in het verbond en de harmonie waarin deze partijen ten opzichte van elkaar staan. Ook de eis van het verbond komt aan de orde, met daarbij de bedreigde straf op de overtreding en de belofte bij het houden van het verbond.

Duidelijk is dat de gemeenschap, die het verbond bezegelt, geheel van God uitgaat. Hij schiep naar Zijn welbehagen de mens om als Zijn beeldrager Hem te eren. Daarbij heeft God een verbond opgericht.¹⁴ In deze levensgemeenschap eiste Hij van de mens een volkomen gehoorzaamheid uit liefde. Die eis was niet zwaar, want door de schepping naar Gods beeld kreeg de mens alle vermogens om God te dienen zoals Hij het vroeg.

God bekrachtigde het werkverbond met een gebod: ‘Maar van den boom der kennis des goeds en des kwaads, daarvan zult gij niet eten; want ten dage als gij daarvan eet, zult gij den dood sterven’ (Gen. 2:17). Dit verbod volgde op een royale vrijheid om van alle bomen te eten. ‘Van allen boom dezès hofs zult gij vrijelijk eten’. In het Hebreeuws staat hier een krachtige uitdrukking, door middel van de herhaling van het werkwoord. De Heere

Gebod: niet eten van de boom

12. *Gewogen woorden. De Belijdenis, de Grote en de Kleine Catechismus van Westminster* (vertaald door Th. Tanis-Baars), Apeldoorn 2014, 68, 191.

13. Klaassen, *De HEERE onze gerechtigheid*, 34-39.

14. Zie hierover Francke, *Lichtende verbintenissen*, 22: ‘Welnu, hun leven als schepsel voor Gods aangezicht ging dadelijk over in een leven als kind van God. Vandaar dat God dadelijk met hen verbondsafspraken maakte. De schepsel-verhouding werd daardoor verbonds-verhouding’.

moedigde de mens aan: ‘Eet maar zonder enige vrees van alle bomen’. Dus ook van de boom des levens! We komen daar nog op terug. Alleen van de boom der kennis des goeds en des kwaads mocht de mens niet eten.

Tot wie richtte God Zijn eis? In Genesis 2:16-17 staat dat God Zijn gebod tot de mens richtte. Het woord voor mens is in het Hebreeuws hetzelfde woord als de naam Adam. De werkwoorden in deze verzen staan ook in het enkelvoud. De kanttekenaren tekenen daarbij aan dat hier ook Eva mee wordt bedoeld. Dat is waar. Tegelijk ligt het accent op Adam. In Genesis 2 staat het gebod van het werkverbond ook voor de beschrijving van de schepping van Eva. God richtte Zijn verbond met Adam op. Alleen met Adam? In de gereformeerde theologie spreken we over Adam als het hoofd van het werkverbond. Door de ene zonde van Adam ontstaat een modderstroom van zonde. Het begint direct in Genesis 4 met de nijdigheid van Kaïn, die uitliep op de moord op Abel. Een hoofdstuk verder staat opnieuw dat Adam naar Gods gelijkenis is geschapen, maar dat hij vervolgens een zoon gewon naar zijn gelijkenis en evenbeeld (Gen. 5:1,3). Wat over deze zoon Seth geschreven staat, geldt ook voor Kaïn en Abel. Kaïn vermoordde zijn broer vanuit de wortel van de zonde die hij van zijn vader Adam erfde.

Adams plaats als hoofd van het werkverbond klinkt ook door in Jesaja 43:27: ‘Uw eerste vader heeft gezondigd’ en in Hosea 6:7: ‘Maar zij hebben het verbond overtreden als Adam’. Deze laatste tekst wordt wel betwist als een bewijsplaats voor het werkverbond.¹⁵ De alternatieve vertalingen in de kanttekening bij dit vers laten zien dat deze tekst niet eenvoudig is. Toch hebben de Statenvertalers gekozen voor de verwijzing naar het werkverbond. In de tijd van Hosea waren zo velen ongehoorzaam aan Gods stem, gesproken door de profeten. Daarmee volgden zij de voetstappen van hun eerste voorvader, zo leggen de kanttekenaren uit. De plaats van Adam als verbondshoofd betekent niet alleen dat Adams zonde zich voortplant in zijn nageslacht, maar ook dat zijn zonde toegerekend wordt aan dit nageslacht. Met name in het Nieuwe Testament valt hierover meer licht (Rom. 5:12).

15. Zie ook: Klaassen, *De HEERE onze gerechtigheid*, 36-37.

God eiste dus dat de mens niet zou eten van één bepaalde boom in de hof. Dat was niet de hele eis in het werkverbond. Genesis 2:15 bevat ook de opdracht om de hof te bouwen en te bewaren, terwijl uit Genesis 1:28 blijkt dat ook het vervullen en onderwerpen van de aarde Gods opdracht was. God had Zijn wil aan Adam volkomen bekendgemaakt. Adam kende Gods heilige wet, omdat deze hem was ingeschapen, zoals deze alle mensen is ingeschapen (Rom. 2:15). Kort gezegd is de eis van het werkverbond: ‘Doe dat en gij zult leven’ (Lev. 18:5; Luk. 10:28). Of: ‘Doch wilt gij in het leven ingaan, onderhoud de geboden’ (Matth. 19:17). Dit is voor de gevallen mens een onmogelijkheid, maar de eis van God blijft gehandhaafd.

Het niet eten van die ene boom was een bijzonder bewijs van algehele gehoorzaamheid en overgave aan God. We spreken in dit verband over een proefgebod, als een bijzonder kenmerk van het werkverbond. Dat blijkt ook uit de naam boom der kennis des goeds en des kwaads. Het was de boom van Gods gezag, zo drukt ds. G.H. Kersten treffender uit.¹⁶

Wat betekent immers het kennen van goed en kwaad? Kennen in het Hebreeuws heeft een bredere betekenis dan het verstandelijk weten. Kennen betekent ook ervaren, ondervinden dat het zo is. Adam kende voor de zondeval alleen het goede. Dan was het toch niet aantrekkelijk om ook het kwade te leren kennen? Maar, dit is geen goede uitleg van de uitdrukking kennis des goeds en des kwaads. Immers, in Genesis 3:22 spreekt God ook over Zichzelf dat Hij het goede en het kwade kent. H. Bavinck legt de uitdrukking zo uit dat ze betekent ‘de bevoegdheid en geschiktheid, om zelfstandig goed en kwaad te onderscheiden’.¹⁷ Goed en kwaad kennen betekent zelf vaststellen wat goed en kwaad is. Dat is inderdaad iets Goddelijks! Het nemen van de boom betekende dat Adam zich boven de wet plaatste die God hem gaf. Zo wilde hij als God zijn, Die de enige Wetgever is (Jes. 33:22; Jak. 4:12). Het overtreden van het proefgebod was daarom een totale opstand tegen God, een moedwillig verbreken van het werkverbond.

Opdracht werkverbond: aarde bebouwen en bewaren

Betekenis van het kennen van goed en kwaad

16. Kersten, *De Gereformeerde Dogmatiek*, deel 1, 278, 284.

17. Bavinck, *Gereformeerde dogmatiek*, deel 3 (band 2), 7.

De bedreiging in het werkverbond was Adam bekend. Hij zou, zo sprak de Heere, 'den dood sterven' (Gen. 2:17). Ook hier staat in het Hebreeuws een krachtige uitdrukking door het herhalen van het werkwoord. We mogen daarom ook vertalen: 'Gij zult onherroepelijk sterven'.

Voerde God deze bedreiging uit? Zijn Adam en Eva gestorven op de dag dat ze aten van de boom? De Hebreeuwse uitdrukking 'ten dage als' hoeft niet letterlijk te betekenen: precies op de dag dat.¹⁸ Toch kwamen de eerste mensen vanaf het ogenblik van het verbreken van het verbond onder het oordeel van de dood te liggen. De kanttekenaren wijzen op de drievoudige dood. De kanttekenaren verbinden aan de lichamelijke dood ook 'al zijn voorgaande ellenden'. Die troffen de mens onmiddellijk, zoals blijkt uit het oordeel dat God in Genesis 3:16-19 uitsprak, een oordeel dat veelzeggend eindigt in de lichamelijke dood.

Ook de geestelijke dood, de scheiding van Gods gunst, ging onmiddellijk in. Dat blijkt uit de vrees van Adam en Eva voor God (Gen. 3:10). De mens kon God niet meer onder ogen komen. Ook bezegelde God de zondeval door Adam en Eva uit het paradijs te drijven. In Genesis 3:24 staat een sterke vorm van het Hebreeuwse werkwoord. Dit betekent dat God de mens voortjoeg, weg uit het paradijs waar hij leefde met God.

Bovendien stelde God engelen bij de oostelijke ingang van de hof, die zwaarden hadden waarvan het staal als vuur was. Die zwaarden zwaaiden rusteloos heen en weer, zodat er een flonkerende vuurzee ontstond. De zondige mens kan niet meer wonen bij een heilig God. Hij is waardig dat God voor eeuwig zegt: 'Ga weg van Mij'. Dat is rechtvaardig.

Stierf Adam ook de eeuwige dood? Was het onherroepelijk verloren, zonder mogelijkheid van herstel? Dat is het wonder van Genesis 3. Te midden van alle oordelen staat in vers 15 ook een oordeel over de slang. In dat oordeel klinkt de belofte door van het Zaad van de vrouw, dat is Christus. Het verbroken werkverbond riep om het genadeverbond, dat God wilde openbaren.

18. Vriezen, *Onderzoek naar de paradijsvoorstelling bij de oude semietische volken*, 159-162.

Het werkverbond kende ook een belofte, namelijk het leven. Adam ontving leven toen zijn Schepper de ‘adem des levens’ in hem blies (Gen. 2:7). Daarmee ontving Adam niet alleen het natuurlijke leven, maar ook het leven in de gemeenschap met God. De boom des levens symboliseerde dit leven met God. Hij heet daarom wel een sacrament van het werkverbond.¹⁹ Van die boom mocht Adam voor de zondeval eten, om door het eten van die boom het zegel te ontvangen van het ware leven met God. In de weg van gehoorzaamheid aan Gods gebod ontving Adam steeds opnieuw de blijken van het leven.

Verdiende hij dit leven door zijn goede werken? De naam werkverbond lijkt dit aan te duiden. Toch is dit geen goede uitleg van de naam werkverbond. Het eeuwige leven was voor Adam, ook als hij niet zondigde, een gift die God niet verplicht was te schenken. Maar, in de weg van het verbond, beloofde God het wel. Daarom mocht Adam na de val niet meer in het paradijs komen om van de boom des levens te eten (Gen. 3:22). Dit zegel van het ware leven met God paste niet meer bij de verbroken verhouding.

Een volmaakte gehoorzaamheid aan de wet, zonder enige zonde, is nog altijd de eis die God de mens stelt (Rom. 10:5). Alleen, door de zonde is deze weg tot het eeuwige leven afgesloten. De weg kan alleen in Christus worden geopend, Die de Weg, de Waarheid en het Leven is (Joh. 14:6). Het genadeverbond verklaart dit wonder van Gods welbehagen.

1.5 Het verbond na de val

‘Het genadeverbond is die weg, waarlangs God door Christus het eigendom wordt van de zondaar, en hij een eigendom van God (Jer. 31:33)’.²⁰ Treffend is de centrale plaats van Christus in deze omschrijving van het genadeverbond van A. Hellenbroek. In het Nieuwe Testament bevestigt Christus Zelf deze centrale

19. Zie bijvoorbeeld Hellenbroek, *Voorbeeld der Goddelijke waarheden*, 35 (hoofdstuk 7, vraag 9). We moeten de uitdrukking ‘sacrament’ goed verstaan. Sacramenten zijn de tekenen en zegelen van het genadeverbond. Op die wijze was de boom des levens geen sacrament. Ook was de boom voor de zondeval geen heenwijzing naar Christus, omdat zulke schaduwen voor de zondeval niet nodig waren.

20. Hellenbroek, *Voorbeeld der Goddelijke waarheden*, 43 (hoofdstuk 10, vraag 3).

Belofte in
werkverbond:
het leven

God eist nog
steeds gehoor-
zaamheid

A. Hellenbroek
over genade-
verbond

In het Nieuwe Testament bevestigt Christus Zelf de centrale plaats van Hem en Zijn offer. Dit deed Hij bij de instelling van het Heilig Avondmaal. Bij die gelegenheid sprak Hij over het 'Nieuwe Testament in Mijn bloed'.

plaats van Hem en Zijn offer. Dit deed Hij bij de instelling van het Heilig Avondmaal. Bij die gelegenheid sprak Hij over het 'Nieuwe Testament in Mijn bloed' (Luk. 22:20).

Daarnaast valt op dat het doel van het genadeverbond het herstel is van wat door de zondeval verloren ging, namelijk de gemeenschap tussen God en mensen.

De tekst uit Jeremia 31:33, waarnaar Hellenbroek verwijst, bevat tevens de grote belofte van het genadeverbond: 'En Ik zal hun tot een God zijn en zij zullen Mij tot een volk zijn'. Deze belofte staat op vele plaatsen in Gods Woord, hetzij volledig, hetzij in een verkorte vorm.²¹ Ook laat de omschrijving zien dat dit herstel geheel en al van God uitgaat. Als God Zich in Christus niet aan een zondaar schenkt, zal een zondaar ook nooit het eigendom van God worden.

21. Zie voor de volledige belofte Lev. 26:12; Jer. 7:23, 11:4, 24:7, 30:22, 31:1, 31:33, 32:38; Ez. 11:20, 14:11, 36:28, 37:23, 27; Zach. 8:8; Hebr. 8:10. Zie voor alleen de uitdrukking 'hun / u / mij tot een God zijn': Gen. 17:7-8, 28:21; Ex. 6:6, 29:45; Lev. 22:33, 25:38; Num. 15:41; Deut. 26:17, 29:13; 2 Sam. 7:24; 1 Kron. 17:22; Ez. 34:24; Openb. 21:7.

Over de openbaring van het verbond gaat het in het vervolg van deze paragraaf. Het is de wijze waarop God de raad des vredes uitvoert. Het Oude Testament heeft daarvoor werkwoorden als het ‘oprichten’, ‘maken’, ‘stellen’ en ‘bevestigen’ van het verbond.²² Deze openbaring ‘is meer dan een zich bewust worden, dat men reeds van eeuwigheid in het verbond is; zij is een Goddelijke inlijving in het verbond; een inplanten in Christus’.²³ De openbaring van het verbond heeft een geschiedenis doormaakt die direct na de zondeval begon. Ze kwam tot een hoogtepunt in het sterven van Christus aan het kruis. Christus ‘heeft eindelijk met Zijn dood en bloedstorting het nieuwe en eeuwige testament, het verbond der genade en der verzoening besloten, toen Hij zeide: Het is volbracht’, zo belijdt het Avondmaalsformulier.

1.5.1 Adam en Eva

Het grote wonder van Genesis 3 is dat God in de diepte van de val, dus direct na de verbreking van het werkverbond, Zijn genade openbaarde. Ook verklaarde Hij direct het fundament van deze genade, namelijk Christus’ overwinning op de satan. De kanttekenaren noemen Genesis 3:15 de ‘eerste evangelische belofte des levens’.²⁴

Deze openbaring van het genadeverbond ging geheel en al van God uit. Toen Adam en Eva de gevolgen van hun opstand merkten, vluchtten ze niet met hun nood naar God, maar vluchtten ze juist bevend bij God vandaan (NGB, art. 17). God zocht de mens op en riep hem ter verantwoording: ‘Waar zijt gij?’ (Gen. 3:9). Terwijl ze met hun schorten van vijgenbladeren tevoorschijn kwamen, sprak Adam: ‘Ik ben naakt’. Hij voelde dat hij voor God

Openbaring
genadeverbond
gaat geheel en al
van God uit

22. Oprichten: Gen. 6:18, 9:9, 11, 17; 17:7, 19, 21; Ex. 6:3; Ez. 16:60,62; maken: Gen. 15:18; Ex. 34:10, 27; Deut. 4:23; 5:2, 3; 9:9; 29:1, 12, 25; 31:16; 1 Kon. 8:21; 2 Kon. 17:15, 35, 38; 2 Kron. 6:11; 7:18; Neh. 9:8; Ps. 89:4; 105:9; Jes. 55:3, 61:8; Jer. 11:10; 31:31, 32:40, 34:13, 15; Ez. 34:25; Hag. 2:6; Zach. 11:10; stellen: Gen. 17:2; 2 Sam. 23:5; bevestigen: Lev. 26:9; Deut. 8:18; en versterken: Dan. 9:27. We lezen daarnaast over een komen in een verbond en het brengen onder de band van het verbond: Ez. 16:8, 20:37. Overigens betekent dit niet dat er in het Hebreeuws steeds andere werkwoorden worden gebruikt. Oprichten in Gen. 6:18 en bevestigen in Lev. 26:9 zijn twee vertalingen van hetzelfde werkwoord.

23. Kersten, *De Gereformeerde Dogmatiek*, deel 1, 316.

24. Zie over deze tekst verder Wits, *Vier Boeken*, 551-566.

niet kon bestaan, maar boog ook niet. Zowel Adam als Eva legden de schuld elders en ten diepste bij hun Schepper. Er was niet het kleinste aanknopingspunt om met deze vijandige mens in een verbond te komen. Er bleef alleen het vonnis van de dood over. In deze omstandigheden ging God spreken. Hij openbaarde Zijn verbond terwijl Hij een vonnis uitsprak over de slang en in de slang over de duivel. Dat vonnis behelsde dat het Zaad van de vrouw zijn kop zou vermorzelen (Gen. 3:15).²⁵

Dat de Statenvertaling voor het woord 'Zaad' een hoofdletter gebruikt, is een keuze. Het Hebreeuws kent namelijk geen hoofdletters. Wij gebruiken hoofdletters als woorden betrekking hebben op God. Het Zaad in Genesis 3:15 is dan ook 'eigenlijk alleen de Heere Christus, de eniggeboren Zoon Gods', zo stellen de kanttekenaren.²⁶ De uitdrukking 'zaad' heeft ook in de verdere openbaring van het genadeverbond een belangrijke plaats, zo zal nog blijken.

Zoals al is opgemerkt, staat het woord 'verbond' niet in Genesis 3. Desondanks is er in de gereformeerde geloofsleer eenstemmigheid dat de belofte in Genesis 3:15 een eerste openbaring van het genadeverbond is²⁷, al wordt dat niet altijd uitdrukkelijk zo verwoord. In de Nederlandse Geloofsbelijdenis artikel 17 bijvoorbeeld staat dat God de mens heeft 'getroost, belovende hem Zijn Zoon te geven'. Hiermee stemt antwoord 19 van de Heidelbergse Catechismus overeen, waarin staat dat God het Evangelie van Christus 'eerstelijk in het paradijs heeft geopenbaard'. In beide belijdenisgeschriften wordt deze belofte rechtstreeks op Christus

25. Aalders, *De Goddelijke openbaring in de eerste drie hoofdstukken van Genesis*. Zie ook Schelhaas, *De Messiaansche Profetie*.

26. De kanttekenaren gaan daarmee verder dan Calvijn die in zijn commentaar op Genesis 3:15 juist bezwaar aantekende tegen een directe toepassing van het woord 'zaad' op Christus. Het woord 'zaad', zo argumenteert Calvijn, is een collectivum. Dat betekent dat het woord in het enkelvoud staat, maar op een veelheid ziet. Volgens Calvijn kan zo'n collectivum niet betrekking hebben op één Persoon, Christus. De overwinning is beloofd aan het menselijke geslacht, zo stelt Calvijn. Langs die lijn komt hij toch wel bij Christus uit, omdat niemand van het menselijk geslacht de duivel kon overwinnen. Door Christus zal het menselijk geslacht de satan overwinnen. Zie Johannes Calvijn, *Genesis*, derde druk, Goudriaan 1976, 109-110.

27. Ook in *Christelijke dogmatiek* van G. van den Brink en C. van der Kooi, die op een aantal punten afbuigt van de klassiek gereformeerde lijn, wordt Genesis 3:15 als een belofte van het genadeverbond gezien. Zie *Christelijke dogmatiek*, 633.

betrokken, zonder dat de uitdrukking ‘verbond’ wordt gebruikt. Een verklaring kan zijn dat in Genesis 3:15 niet alle elementen voorkomen die we in een verbond wel aantreffen. Er staat namelijk niet wat God van de mens vraagt. Wel wordt de kern van Gods verbond helder. In Christus is Hij de God van gevallen mensen. Deze belofte wordt in de loop van de geschiedenis steeds duidelijker verklaard. Daarom heet Genesis 3:15 wel de moederbelofte. Ze is als een baarmoeder waaruit alle verdere beloften voortkomen.

Thema: de centrale plaats van Christus in het verbond

De centrale plaats van Christus in het verbond is een wezenlijke zaak die bepalend moet zijn voor al ons spreken over het verbond. Langs de weg van het verbroken werkverbond moet de heilige God de schuldige zondaar oordelen en straffen. Er kan alleen nog omgang tussen God en de mens zijn als er een Middelaar tussen God en de zondaar staat. Dat is precies de kern van het genadeverbond. In 2 Korinthe 5:19 staat daarover: ‘Want God was in Christus de wereld met Zichzelf verzoenende, hun zonden hun niet toerekenende’.

De centrale plaats van Christus in het verbond wordt bevestigd in het verbond met Abraham en met Israël. Daarnaast spreekt God in Jesaja 42:6 over Christus: ‘En Ik zal U geven tot een Verbond des volks, tot een Licht der heidenen’. Kanttekening 27 merkt hierbij op: ‘Dat is, tot een Middelaar des verbonds, namelijk des genadeverbonds, hetwelk Ik met Abraham en zijn zaad gemaakt heb. Dit verbond zult Gij bevestigen, te weten alzo, dat door U Mijn volk met Mij zal worden verzoend en voorts alle volken in een verbond zullen verenigd worden (...)’.²⁸ In Maleachi 3:1 heet Christus de Engel des verbonds,

²⁸. Hier valt op dat de kanttekeningen over Abraham spreken. Dat is te begrijpen, want de openbaring van het verbond aan de aartsvader is de eerste geschiedenis in de Bijbel, waarin uitdrukkelijk gesproken wordt zowel over een verbond, als over Christus en eeuwige zegeningen.

terwijl in Daniël 9:27 wordt geprofeteerd dat Christus het verbond zal versterken.²⁹

Spreken over het genadeverbond betekent dus altijd spreken over Christus als de Middelaar van het verbond. Alleen in Christus wordt een mens erfgenaam van de belofte (zie Gal. 3:29).

God spreekt van Zaad van Eva, niet van Adams Zaad

Twee zaken vallen nog op in Genesis 3. In de eerste plaats treft het ons dat God niet spreekt over het Zaad van Adam, maar over het Zaad van Eva. God sprak ook niet dat Eva kinderen zou krijgen door toedoen van Adam, al zou dit wel gebeuren (Gen. 4:1). Adam, als hoofd van het werkverbond, werd er geheel buitengezet. Het onderstreept te meer dat de weg van het werkverbond is afgesloten. Er is alleen verwachting door het Zaad, door Christus, Die beloofd werd in de weg van het wonder, en Die geboren werd in de weg van het wonder, zonder toedoen van de man (Jes. 7:14; Luk. 1:31,34-35).³⁰

Eva ontving de belofte van het zaad, al kreeg ze ook te horen dat het voortbrengen van kinderen met grote smart gepaard zou gaan. Het oordeel dat Adam te horen kreeg, ging nog dieper. Het eindigde in de dood (Gen. 3:19), terwijl Eva hoorde over het leven. En Adam zweeg. Hij boog onder Gods rechtvaardige vonnis. Het enige wat hij zei, was: Eva. Dat is een naam die afgeleid is van het woord 'leven'. Er klinkt verwondering in Adams stem. God sprak, midden in de dood, over het Zaad. Dat gaf hoop in het hart van Adam. Er was nog leven, omdat God hét Leven beloofde. Adam noemde zijn vrouw 'moeder aller levenden', terwijl ze nog geen

29. Zie hierover ook kanttekening 9 bij Haggai 2:6, waar we lezen over 'Christus, in Hetwelk Ik, dat is, in en door welken Christus Ik een verbond met ulieden gemaakt heb, waarom Christus, Mal. 3:1, de Engel des verbonds genoemd wordt; en de apostel zegt 2 Kor. 1:20, dat die belofte in Christus alleen ja en amen is'.

30. Zie Joh. van der Poel, *Een eeuwigheid zonder tijd. Meditaties en preken*, Veenendaal z.j., 79-80: 'Was Eva met Adam in het werkverbond begrepen, nu was Adam mede met Eva in het genadeverbond begrepen. In dat genadeverbond, waarvan Christus het Hoofd is en blijft, zijn zij en de ganse Kerk begrepen. Dat heilige Zaad, Christus, zal niet ontvangen worden door de wil des mans, maar door de Heilige Geest'.

moeder was. Daaruit blijkt Adams geloof in Gods belofte dat eenmaal het Zaad geboren zou worden.

Het tweede punt hangt met het voorgaande samen. God beloofde de komst van Christus. Tegelijkertijd zond Hij Adam en Eva uit het paradijs en sloot Hij de toegang af door een vuurzee. Achter deze vuurzee lag de belofte van het leven en stond de boom des levens. Maar, ze waren onbereikbaar! Gods heiligheid en rechtvaardigheid waren als een brandend vuur, dat de toegang tot het leven afsneed. En toch beloofde God Leven! Deze knoop kon alleen door het beloofde Zaad worden losgemaakt. Hij baande in een weg van recht de toegang tot de vervulling van de belofte, tot de boom des levens. Daarvoor kwam Christus, het Zaad, in het vuur van Gods heiligheid. Hangend aan het kruis, in de brandende toorn van God, vervulde Hij de belofte uit Genesis 3:15 en vermorzelde Hij satans kop. Zo is er in Christus, het Zaad, leven te verkrijgen voor hen die midden in de dood liggen. Daarom kan Christus in Openbaring 2:7 spreken: ‘Die overwint, Ik zal hem geven te eten van den Boom des levens, die in het midden van het paradijs Gods is’.

1.5.2 *Noach*

Het verbond met Noach wordt niet gerekend tot de openbaringsvormen van het genadeverbond. De voornaamste reden is dat het verbond met Noach geen belofte over Christus bevat. Daar komt bij dat het verbond met Noach een universeel karakter heeft. Het verbond met Noach heet wel een plechtige toezegging, een genadige beslissing van de Schepper die wordt meegedeeld aan Noach als vertegenwoordiger van heel de schepping.³¹ Om deze reden wordt in de geloofsleer de naam natuurverbond gebruikt, omdat het over de hele schepping gaat, inclusief de dieren. De Leidse dogmaticus J. à Marck (1656-1731) spreekt over een ‘oneigenlijk en algemener verbond’.³² Overigens stelt hij dat het verbond met Noach het genadeverbond vooronderstelt. In deze paragraaf onderzoeken we het verbond met Noach nader. Bijzondere aandacht

31. Hoek en Verboom, *Eeuwige vriendschap*, 19.

32. À Marck, *Handboek dogmatiek*, deel 1, 613. Zie in dit verband ook Wits, *Vier Boeken*, 684-685; Berkhof, *Systematic Theology*, 294-295; Grudem, *Systematic Theology*, 520-521.

God belooft
komst Christus
en sluit
paradijs

Karakter van
natuurverbond
met Noach

krijgen de verbindingslijnen tussen het verbond met Noach en het genadeverbond.

In Genesis 6 lezen we hoe God de mens zag: totaal verdorven (Gen. 6:5). Zijn besluit stond vast: De mens, die Hij schiep, ging Hij verdelgen (Gen. 6:7). Het staat in het enkelvoud, de mens. Dus alles wat mens was, zou worden verdelgd. Daarbij werden ook de dieren verdelgd. God ging ‘alle vlees, waarin een geest des levens is’ verderven (Gen. 6:17). Alles eindigde in het rechtvaardige vonnis van de dood. Vervulde God de belofte van het Zaad dus niet meer?

Tegen deze achtergrond lezen we: ‘Maar Noach vond genade in de ogen des HEEREN’ (Gen. 6:8) en: ‘Maar met u zal Ik Mijn verbond oprichten’ (Gen. 6:18). Deze verzen staan parallel aan elkaar. Ze volgen beide op de aankondiging van het oordeel Gods (Gen. 6:7, 17). Genade vinden wordt zo nader uitgelegd door het oprichten van een verbond.

Het is tevens de eerste keer dat in de Bijbel het woord ‘verbond’ staat. Het valt daarbij op dat God over ‘Mijn verbond’ sprak. Dit betekent dat God niet iets nieuws aan Noach openbaarde, maar iets waarvan deze wist dat het van God was. Het was hetzelfde verbond als het verbond dat God openbaarde na de zondeval. Na Genesis 3:15 leek de belofte van het Zaad soms vergeten te zijn. Hoop en verwachting had Eva toen ze voor de eerste keer zwanger werd (Gen. 4:1). Ook Lamech droeg deze hoop bij zich, met name toen Noach werd geboren (Gen. 5:29). Gods belofte van het Zaad gaf verwachting bij Gods kinderen.

Daarom is het zo tot troost dat God tegen de achtergrond van een algemeen vonnis van de dood ging spreken over Zijn verbond dat het leven in Christus, het Zaad, beloofde. Hij richtte het op, zo lezen we. Oprichten betekent: rechtovereind zetten en zo vastzetten dat het blijft staan, dwars door alle stormen en oordelen van de zondvloed heen. Het Zaad, Christus, moest geboren worden uit het nageslacht van de vrouw. De God van het verbond stond daarvoor in.

In een direct verband met de oprichting van het verbond staat de opdracht van de Heere om in de ark te gaan. Uit Hebreëën 11:7 blijkt dat Noach uit geloofsgehoorzaamheid de ark bouwde,

Eerste plaats
waar woord
‘verbond’ voor-
komt in Bijbel

Noach gehoor-
zaamt God en
ziet verder

zonder uitstel en zonder vragen (Gen. 6:22). Hij vreesde voor het oordeel en bouwde de ark, tot ‘behoudenis van zijn huisgezin’. In die weg werd hij ‘een erfgenaam der rechtvaardigheid die naar het geloof is’. Noach bouwde dus de ark, maar zag verder dan een houten voorwerp. Door het geloof gaf hij zich onvoorwaardelijk over aan God, Die beloofde en Die beval. Noach zag in de ark op de belofte van Gods verbond, de belofte van behoud door Christus. Vanuit het geloof in deze belofte werd hij een erfgenaam van de rechtvaardigheid die uit het geloof is.

Zo is de ark van Noach een heenwijzing naar Gods genadeverbond in Christus. De ark in het water, tot behoudenis van Noach en zijn gezin, is in 1 Petrus 3:21 ook een schaduw van de doop, een sacrament van het genadeverbond. De doop wordt in deze tekst ook verbonden aan de opstanding van Christus. Dat is als het Leven uit de dood, zoals het leven door de zondvloed – een teken van de dood – heen, werd geschonken.

Noachs geloof blijkt ook uit zijn eerste daad na het verlaten van de ark. Hij bouwde een altaar, waarop hij brandoffers voor de Heere offerde (Gen. 8:20-21). Het was een dankoffer, waardoor God verzoend werd, ‘door de betekende offerande van onzen Heere Jezus Christus’, zo tekenen de kanttekenaren aan. Daarom kan er ook staan: ‘De HEERE rook dien lieflijken reuk’. Het is een uitdrukking die van zo grote betekenis zou worden in de oudtestamentische offerdienst (zie bijv. Ex. 29:18; Lev. 1:9; 2:2; 3:5; 23:13; Num. 15:3; 28:2; Ezra 6:10; Ez. 20:41).

Ark heen-
wijzing naar
genadeverbond
in Christus

Thema: verbond en offer

Het verband tussen het verbond en het offer blijkt ook uit andere plaatsen in het Oude Testament. Dit zal nog duidelijk worden bij het verbond met Abraham en het verbond aan de Horeb. We noemen nu de wet op het spijsoffer, waarin het ook gaat over het zout van het verbond (Lev. 2:13). Zout is bederfwerend. Het is een beeld van de duurzaamheid van het verbond (zie ook Num. 18:19, met kant. 34). De toonbroden in het heilige heten een vuuroffer voor de Heere vanwege de

wierook die bij de toonbroden werd gelegd. Zo werden de broden een offergave. Elke sabbat moest de tafel der toonbroden in gereedheid worden gebracht, 'tot een eeuwig verbond' (Lev. 24:7-8).

Toen God het volk aansprak op het overtreden van Zijn verbond, weende Israël en bracht het offers (Richt. 2:5). Dat is de weg van herstel als het verbond verbroken is. Het verval van de tempeldienst staat in de Bijbel juist op één lijn met het verbreken van Gods verbond (1 Kon. 19:10, 14). De ontheiliging van de offerdienst betekent eveneens een verbreken van het verbond (Ez. 44:7).

Als daarentegen onder leiding van een koning het volk plechtig beloofde de Heere te dienen en zo het verbond met God vernieuwde, werden er offers gebracht (2 Kron. 15:10-12; 29:10, 20-29). Als een niet-Israëliet vasthield aan Gods verbond, zou God hem brengen tot Zijn heilige berg en daar de Heere offers brengen (Jes. 56:6-7).

De betekenis van het offer in het verbond klinkt ook door in Psalm 50:5: 'Verzamelt Mij Mijn gunstgenoten, die Mijn verbond maken met offerande'. Met een verwijzing naar het offer in Genesis 15 en Exodus 24 tekenen de kanttekenaren bij Psalm 50:5 aan: 'Dit alles zag op het bloed des Nieuwen Testaments en den Middelaar van dien, onzen Heere Jezus Christus, in Welken alleen het verbond Gods met al Zijn ware gunstgenoten bevestigd is'. Daarmee komen we bij de kern van het verband tussen verbond en offer. Het genadeverbond is immers de weg waarin God met mensen kan omgaan en hun God is. Dat is onlosmakelijk verbonden aan Christus en Zijn offer. Alleen in dat offer is er verzoening voor de zonden, die tussen God en mensen in staan.

Na het offer dat Noach bracht en dat God aanvaardde, verklaarde God Zijn verbond met Noach en zijn nageslacht verder. De inhoud van het verbond is dat er geen verwoestende vloed meer op de aarde zou komen (Gen. 9:11). Daarmee kreeg het verbond een zeer brede strekking, namelijk alle levende wezens op de aarde.

Het verbond werd bevestigd door de boog in de wolken. Deze boog heet nadrukkelijk, tot drie keer toe, een teken van het verbond (9:12, 13, 17). Bij het zien van de boog gedacht God aan Zijn verbond. Eeuwen later heette ook de besnijdenis een teken van het verbond (Gen. 17:11). Toch is er een groot verschil. De besnijdenis was een sacrament, ingesteld met het oog op en vervuld in het offer van Christus. Dit teken zag op de geestelijke weldaad van vergeving van zonden door Christus' bloed. Dat geldt zo niet voor de regenboog, omdat God het Zelf een teken noemde dat Hij geen zondvloed meer zou zenden om de wereld te verderven. De boog heet zo een teken van het verbond tussen God en 'tussen de aarde', ofwel 'tussen alle levende ziel' of 'alle vlees' (Gen. 9:13, 15, 16, 17).

Deze brede invulling van het verbond brengt ons bij de vraag wat het verband is tussen Gods belofte aangaande het Zaad en Gods belofte omtrent de natuur.

Door de schepping naar Gods beeld kreeg de mens in het paradijs alle vermogens om God te dienen zoals Hij het vroeg.

**Regenboog als
bevestiging
verbond**

Thema: verbond en de natuur

Opvallend is dat in het verbond met Noach de ordeningen in de natuur zo'n grote plaats hebben. De naam natuurverbond is te begrijpen, maar zegt toch ook te weinig over de rijke inhoud van Gods verbond met Noach.

Na de zondvloed vernieuwde God de zegen die Hij na de schepping van de mens uitsprak: 'Zijt vruchtbaar en vermenvuldigt, en vervult de aarde' (Gen. 9:1, vgl. Gen. 1:28). Ook beschermde Hij de mens tegen zichzelf (Gen. 9:6) en tegen de dieren (Gen. 9:2), en beschermde Hij de schepping tegen een nieuwe allesverwoestende vloed (Gen. 8:21). Dwars door alle verwoestingen van de zondvloed heen baande God zo een weg tot de vervulling van Zijn belofte over het Zaad. De Middelaar van het verbond moest geboren worden!

God richtte het verbond niet alleen op met Noach, maar ook met zijn zaad (Gen. 9:9), ja, tot eeuwige geslachten (Gen. 9:12). Al is dit geen rechtstreekse belofte van Christus, het is wel een belofte over de geslachten heen, waardoor het mogelijk wordt dat de belofte van het Zaad in vervulling gaat. De afwisselingen van de seizoenen en de regenboog als tekenen van het verbond zijn zo getuigen van de onveranderlijkheid van God in de vervulling van Zijn beloften.

Deze verbinding tussen de natuur en de vervulling van de beloften van Gods verbond treffen we ook aan in de belofte over het nieuwe verbond in Jeremia 31. Nadat God het nieuwe verbond aankondigde (Jer. 31:31) sprak Hij uit dat dit verbond net zomin verbroken kan worden als de ordeningen in de natuur (Jer. 31:36). God liet Jeremia profeteren over het nieuwe verbond, nadat hij had moeten spreken over de ballingschap. De ballingschap was een verwoestend oordeel waardoor de verwachting voor de nageslachten verloren leek te gaan (Ez. 37:11). Toch was er verwachting (Jer. 31:17). God verwierp het zaad van Israël niet (Jer. 31:36, 37), want uit dit zaad moest Christus, de Middelaar van het genadeverbond, worden geboren. De moederbelofte over het Zaad moest worden vervuld!

Ook nu zien we dat de ordeningen in de natuur verwijzen naar de belofte van het verbond. De Heere spaarde de wereld, hield de natuur in stand, schonk Zijn verbond ten goede van de hele schepping, opdat in deze weg de belofte over het Zaad zou worden vervuld. Dogmatisch gezegd, de algemene genade diende de voortgang van de bijzondere genade.

Dat Gods schepping voor God waarde heeft, blijkt ook uit andere plaatsen in het Oude Testament. In Leviticus 26:43 staat hoe het land om de zonden van het volk verwoest is geweest. Wanneer de Heere aan Zijn verbond met Abraham, Izaak en Jakob dacht en het volk van Israël verlost, staat er uitdrukkelijk bij dat Hij ook aan het land zou gedenken (Lev. 26:42). Toen de Heere Zijn verbond met het afvallige Israël vernieuwde en zo met hen in een geestelijk huwelijk kwam (zie Hosea 2), verhoorde Hij de aarde. 'En de aarde zal het koren verhoren, mitsgaders den most en de olie; en die zullen Jizreël verhoren' (Hos. 2:21).

In de bespreking van het verbond met Noach vraagt nog één profetie onze aandacht, dat is Jesaja 54. Ook deze profetie staat tegen de achtergrond van de ballingschap, hoewel door Jesaja uitgesproken voor de tijd van de ballingschap. De ballingschap was een 'kleine toorn' (Jes. 54:8). Daartegenover staat Gods 'eeuwige goedertierenheid'. Daarop volgt Jesaja 54:9-10: 'Want dat zal Mij zijn als de wateren Noachs, toen Ik zwoer dat de wateren Noachs niet meer over de aarde zouden gaan; also heb Ik gezworen dat Ik niet meer op u toornen, noch u schelden zal. Want bergen zullen wijken en heuvelen wankelen, maar Mijn goedertierenheid zal van u niet wijken, en het verbond Mijns vredes zal niet wankelen, zegt de HEERE, uw Ontfermer'.

Enkele zaken vallen op. Er is sprake van een eed die God aan Noach deed. In Genesis 9 staat wel dat God sprak en een verbond oprichtte, maar niet dat Hij een eed zwoer. Het oprichten van een verbond staat dus op dezelfde lijn als het zweren van een eed. Dat onderstreept de vastheid van Gods verbond, dat vaster is dan bergen en heuvelen, die wijken en wankelen zullen. Er staat niet *kun-*

Verbond met
Noach in
Jesaja 54

nen, maar *zullen*. Er zal een tijd aanbreken die nog ingrijpender zal zijn dan de zondvloed. Vlak voor de wederkomst van Christus zullen zelfs de krachten der hemelen bewogen worden (Matth. 24:29), de hemelen zullen met een gedruis voorbijgaan (2 Petr. 3:10), maar ook door dat oordeel heen zal God Zijn verbond bevestigen, net zoals Hij dat deed door het oordeel van de zondvloed en de ballingschap heen. Dat verbond is een verbond van vrede, dat niet zal wankelen. Nog nauwkeuriger gezegd sprak God over het ‘verbond *Mijns vredes*’. Dat is Zijn genadeverbond waardoor God vrede en eeuwige zaligheid beloofde, in Christus de Vredevorst. Het is Gods vrede die geschonken wordt. Groter is er niet!

Verbond met Noach ligt in verlengde van moederbelofte

Aan het slot van deze paragraaf stellen we de vraag of het verbond met Noach als een openbaringsvorm van het genadeverbond mag worden gezien. De bezwaren tegen deze gedachte, genoemd in het begin van deze paragraaf, nemen we over. Tevens valt op dat juist deze bezwaren een oorzaak zijn dat in de geloofsleer doorgaans weinig aandacht is voor het verbond met Noach. Dat doet tekort aan de grote rijkdom van dit verbond. Ook vanuit dit verbond zijn er immers allerlei lijnen te trekken naar Christus. Er is daarom toch reden om de openbaring van het verbond in Genesis 6:18 te zien in het verlengde van de moederbelofte en daarom te zien als een openbaringsvorm van het genadeverbond.³³ De verdere uitwerking in Genesis 9 staat niet los van Genesis 6:18.

33. Zie hiervoor ook Heinrich Bullinger, *I. Het eenige en eeuwige testament of verbond Gods; II Het oude geloof*, Groningen 1923, 98: ‘Bovendien is Noach ook de eerste met wie God het Verbond, eens met Adam gesloten, vernieuwd heeft. Want het is een enig Verbond, namelijk de voorgemelde belofte door God aan Adam gedaan. Ditzelfde verbond echter is later op bepaalde tijden en om bepaalde oorzaken vernieuwd. Want hier kon Noach immers denken, dat het met de ganse wereld, en met alle mensen gedaan was, dewijl de Heere sprak: ‘Ik heb bij Mij besloten alle vlees te verdelgen’. Daarom voegt Hij er terstond aan toe: ‘Met u echter zal Ik Mijn verbond oprichten’, Gen. 6. Hij spreekt niet: Ik wil een verbond met u maken, maar: Mijn verbond wil Ik met u oprichten, dat is: al wat tot Mijn verbond behoort, en wat Ik tevoren met Adam heb afgesproken, wil Ik trouw en onveranderd houden, en al ga Ik thans de wereld verdelgen, zo zal Ik toch door u Mijn waarheid uitvoeren. Want Ik wil u bij het leven behouden, opdat uit u en in uw geslachtslinie het beloofde, gezegende Zaad geboren wordt. Hierop heeft Noach zich verlaten, en is van God door Christus behouden geworden’. Zie ook Jan Jacob Brahé, *Ethans onderwyzinge in den negenentachtigsten Psalm geopend en verklaard*, Amsterdam 1765, voorrede, XIII, waar hij het verbond met Noach een ‘duidelijke tekening’ noemt van het genadeverbond.

Het veronderstelt het genadeverbond, zo stelde J. à Marck. H. Witsius haalt in dit verband de Duitse theoloog David Pareus (1548-1622) aan, een leerling van Zacharias Ursinus (1534-1583). Deze noemde de ‘aerdsche belofte’ in het verbond met Noach een ‘aenhanssel van het genaedeverbondt’.³⁴

We maken dus onderscheid tussen het wezen van het verbond, dat Noach en de ware gelovigen betreft, en de wijdere omtrek, die zich zelfs uitstrekt over de dierenwereld. Dit hoeft ons niet te verbazen. Met erkenning dat Gods bijzondere genade alleen de uitverkorenen geldt, is ook gesteld dat de algemene genade niet geheel los van Christus staat.³⁵ In deze algemene genade delen ook de verworpenen, ja, deze genade heeft ook zijn weerslag op de natuur, die door God in stand wordt gehouden.

1.5.3 *Abraham*

Het verbond dat God met Abraham³⁶ oprichtte, is van zeer grote betekenis geweest voor het volk van Israël. Abrahams roeping is in de Bijbel fundamenteel voor Israël. In Psalm 105:8-10 zingt de dichter, en met hem Israël, over God: ‘Hij gedenkt Zijn verbond tot in der eeuwigheid; het woord dat Hij ingesteld heeft tot in duizend geslachten; het verbond dat Hij met Abraham heeft gemaakt, en Zijn eed aan Izak; Welken Hij ook gesteld heeft aan Jakob tot een inzetting, aan Israël tot een eeuwig verbond’ (zie ook Deut. 9:5; 29:13; Neh. 9:8; Mich. 7:20). Over de belofte aan Abraham lezen we ook op diverse plaatsen in het Nieuwe Testament (Luk. 1:73; Hand. 3:25, 7:17; Rom. 4:13; Gal. 3:16, 18; Hebr. 6:13).

Vaak wordt Abraham in één adem genoemd met Izak en Jakob. Als Israël ten tijde van koning Hazaël van Syrië in grote nood is, zegt 2 Koningen 13:23 dat God het volk niet wilde verderven en niet verwierp ‘om Zijns verbonds wil met Abraham, Izak en Jakob’ (zie ook Hand. 3:25). Desondanks lezen we in Genesis

34. Wits, *Vier Boecken*, 685.

35. Kersten, *De Gereformeerde Dogmatiek*, deel 1, 106-109.

36. We schrijven hier Abraham, hoewel God in Genesis 15 en 17 Zijn verbond openbaarde toen de aartsvader nog Abram heette. De keuze voor Abraham rust vooral op het gebruik van deze naam in het verdere van de Bijbel, ook wanneer er wordt teruggegrepen op Genesis 15 of 17.

Verbond met Abraham van grote betekenis voor volk Israël

Ook Izak en Jakob betrokken

De Heere beloofde Abraham en het talrijke nageslacht dat hij zou krijgen: 'En in uw Zaad zullen alle geslachten der aarde gezegend worden'.

niet uitdrukkelijk dat God Zijn verbond persoonlijk aan Izak en Jakob openbaarde. Indirect staat dit er wel en dan met name als Jakob de aartsvaderlijke zegen ontving en daarmee drager werd van de belofte van God (Gen. 27:29, 33; 28:3-4, 28:13-14, 32:29, 35:9). Ook sprak God, nog voor de geboorte van Izak, tegen Abraham dat Hij Zijn verbond met Izak zou oprichten (Gen. 17:21). Verder lezen we verschillende malen dat God dacht aan Zijn verbond met zowel Abraham, Izak als Jakob (Ex. 2:24; Lev. 26:42; 2 Kon. 13:23; Ps. 105:9).

Opvallend is verder dat wel vaak wordt teruggegrepen op het verbond met de aartsvaders, maar niet op de openbaring van het verbond in het paradijs. In kanttekening 4 bij Efeze 1:3 staat zelfs dat God 'eerst' Zijn verbond maakte met Abraham, Izak en Jakob. Te begrijpen is dit wel, omdat het verbond met Abraham zo bepalend was geweest voor het ontstaan en voortbestaan van het volk van Israël. Vele eeuwen later zeiden de Joden nog: 'Wij zijn

Abrahams zaad' (Joh. 8:33, zie ook 2 Kor. 11:22). Tot de Joden sprak Petrus: 'Gijlieden zijt kinderen der profeten en des verbonds, hetwelk God met onze vaders opgericht heeft, zeggende tot Abraham: En in uw Zaad zullen alle geslachten der aarde gezegend worden' (Hand. 3:25).

We staan nu nader stil bij het verbond met Abraham en zullen zien dat zowel het Zaad, dat is Christus, als het land in dit verbond centraal staan. Beide beloften worden dan ook verschillende malen herhaald.³⁷ In de eerste openbaring van God aan Abraham zijn de beloften van het land en van het Zaad ook nauw aan elkaar verbonden (Gen. 12:1-3,7). Het is zelfs opvallend dat de eerste keer dat er sprake is van een verbond met Abraham (Gen. 15:18), het gaat om de belofte van het land. Daarom staan we daar nu als eerste bij stil.

God beloofde in Genesis 15:7 opnieuw het land Kanaän tot een erfelijke bezitting. Op Abrahams vraag hoe hij dat zeker kon weten, kreeg hij de opdracht om vijf dieren te nemen. Abraham beseftte direct dat hij ze als een offer moest gereedmaken. Uit de handelingen die volgden, blijkt dat Abraham ook wist dat hij de dieren moest slachten en de stukken vlees tegenover elkaar moest neerleggen. Kennelijk was het een ceremonie die in die dagen vaker werd voltrokken bij het maken van een verbond. Zie hiervoor ook Jeremia 34:18-19. Het was de gewoonte dat de bondgenoten tussen de stukken door gingen. Zo werden de partijen verbonden door het verbond. Wie dit verbond verbrak, verdiende de dood, net zoals het dier dood was (zie ook Jer. 34:20).

Uren was Abraham bezig om de koe, de geit en de ram in stukken te delen en de twee helften ordelijk neer te leggen. Dat was een intensief karwei waarbij veel bloed vloeide. De stukken vlees van het dode dier kwamen tegenover elkaar te liggen. Zo was er een pad van de dood tussen de stukken, een pad van bloed. Toen Abraham klaar was met het werk, moest hij wachten op de Heere. Dat moest hij al jaren ...

37. Zie Gen 12:2, 13:16, 15:5, 17:2, 4-6, 16, 22:17a, de toezegging van een groot nageslacht; en Gen. 12:7, 13:15, 17, 15:7, 18, 17:8, 22:17b, de belofte dat het land Kanaän aan Abrahams zaad tot een erfenis gegeven zal worden.

Verbond betreft het Zaad, Christus, en het land

Verbondsluiting met offer

Dat wachten was moeilijk, want roofvogels roken het bloed. Ze zetten de aanval in. De rest van de dag was Abraham bezig om de agressieve vogels weg te jagen. Aan het einde van de dag zette God Abraham er geheel buiten. Er viel een diepe slaap op hem en schrik en grote duisternis. De majesteit Gods bezette hem. In deze omstandigheden openbaarde God met grote zekerheid dat Hij de belofte van het land aan het nageslacht van Abraham zou vervullen in een weg van grote verdrukking en nood. Zo vervulde God Zijn belofte, in het duister. Van lijden tot heerlijkheid, dat is de weg van het verbond.

God *maakte* een verbond met Abraham, zo meldt Genesis 15:18. Het Hebreeuws heeft het werkwoord ‘snijden’, dat zal zien op de ceremonie waarin de offerdieren in stukken gesneden werden. Het verbond zelf werd gemaakt doordat een rokende oven en vurige fakkel tussen de stukken vlees door ging. Dat was een oven, waar rook uitkwam en van boven vuur uitsloeg. Het was een symbool van God in Zijn ondoorgrondelijke majesteit en heiligheid. Vuur en rook waren ook tekenen die de openbaring van het verbond aan de Horeb begeleidden (Ex. 19:16, 18).

In vuur en rook ging God Zelf tussen de stukken door. De Heere voltrok de ceremonie dus alleen. Normaal gesproken gingen beide bondgenoten tussen de stukken door en maakten ze zo samen een verbond (Jer. 34:18-19). Maar God zette Abraham erbuiten om zo in het verbond te worden gebracht.

De rokende oven was een openbaring van de God van het verbond. Hij openbaarde Zich zo in Christus. Christus was als een helder licht in een vurige, rokende oven. Hij ging de weg tussen de stukken door. De Vorst des levens ging het pad van de dood en dat midden in de nacht. Toen was daar Christus als een vurige fakkel, in Zijn overgave om het verbond te bevestigen tot de dood. De Middelaar van het verbond vervulde zo de ceremonie en verzegelde het verbond der genade. Toen Christus dat werk had volbracht, sprak Hij: ‘Vader, in Uw handen bevel Ik Mijn geest’. Zo stierf Hij. Door Zijn dood kwamen de stukken weer bij elkaar. De Vader keurde deze weg van Christus goed. Zo kon God een verbond maken met mensen.

Abraham moest en mocht heilig wachten op de Heere. De Heere en Abraham maakten niet samen een verbond. In Genesis 15:18 lezen we: ‘Te dienzelven dage maakte de HEERE een verbond met Abram, zeggende: Uw zaad heb Ik dit land gegeven, van de rivier van Egypte af tot aan de grote rivier, de rivier Frath’.

Deze woorden laten zien dat het land een niet weg te denken plaats heeft in het verbond met Abraham. Dat staat in de lijn van de eerdere beloften van God aan Abraham (Gen. 12:7; 13:15; 15:7). Deze belofte blijkt ook van grote betekenis te zijn geweest voor Abrahams kind Izak en kleinkind Jakob (Gen. 24:7; 26:3; 28:13; 48:4).

Thema: verbond en landbezit

Waarom had het land voor de aartsvaders en later voor de Israëlieten zo’n grote waarde? Het antwoord is: God had het land beloofd. Het bezit van het land was een tastbaar teken van de waarheid van Gods beloften. Daarom greep de ballingschap voor de gelovige Israëlieten zo diep in. De dichter van Psalm 74 klaagt dat Gods erfenis was verwoest (Ps. 74:2-4, zie ook Ps. 79:1, 7; 94:5). In deze nood roept hij: ‘Aanschouw het verbond’ (Ps. 74:20). In Ezechiël 37:26-27 worden de terugkeer naar het beloofde land en het ‘verbond des vredes’ nauw aan elkaar verbonden. Hierop volgt de grote belofte van het verbond: ‘Ik zal hun tot een God zijn, en zij zullen Mij tot een volk zijn’. Het beloofde land was ook de plaats waar de Heere het volk bewaarde, opdat het Zaad geboren zou worden. Het was dus de plaats waar uitgezien werd naar de vervulling van deze belofte.

Daarnaast was het beloofde land de plaats om de Heere alleen te dienen. Dat blijkt uit Genesis 12:7 waar God aan Abrahams zaad het land belooft. Het eerste wat Abraham deed, was een altaar voor de Heere bouwen, om Hem te dienen (zie ook Gen. 12:8; 13:4, 18).

Het beloofde land was tenslotte een heenwijzing naar het hemelse erfdeel waar God eeuwig en volmaakt gediend zal

worden. Dat heeft Abraham ook gehoord in de belofte die de Heere hem schonk, zo staat in Hebreëen 11:8. Voor Abraham was het daadwerkelijke bezit van het land ook niet het belangrijkste. Zelfs voor een grafspelonk voor zijn vrouw Sara wil hij pertinent geld betalen (Gen. 23:13).

Het valt in dit verband op dat de Heere in Genesis 12:7 al sprak dat Hij aan Abrahams *zaad* het land zou geven. Dus niet aan Abraham zelf (zie ook Gen. 15:18). Maar in Genesis 17:8 staat ook dat God aan Abraham het land beloofde (zie ook Gen. 13:15). De kanttekenaren bij Genesis 13:15 merken trefzeker op: 'Te weten, u het recht tot het aardse Kanaän, en uw zaad naar het vlees te zijner tijd de dadelijke bezitting; daarna u en uw geestelijk zaad hier het recht tot het hemels Kanaän, en hierna de eeuwige bezitting deszelve, alles uit genade'.

Dus, Abraham kreeg het land Kanaän, maar niet in dadelijk bezit. Nu wordt ook duidelijk dat de Heere tot hem sprak: 'En Ik zal u en uw zaad na u het land uwer vreemdelingschappen geven' (Gen. 17:8). Het woord 'vreemdelingschappen' staat in het meervoud. Steeds opnieuw moest Abraham inleven vreemdeling te zijn in het land dat God hem beloofde. Zo leerde God Abraham door geloof te leven, uitziende naar de erfenis hierboven.

God beloofde Abraham niet alleen het land, maar ook het Zaad, dat is Christus. Direct toen God Abraham uit zijn land en familieverband riep, beloofde God hem een groot nageslacht. Later bleek dat dit tevens het volk was dat God als Zijn verbondsvolk zou aannemen (Gen. 17:7-8). De Heere sprak tot Abraham: 'En in u zullen alle geslachten des aardrijks gezegend worden' (Gen. 12:3). Opvallend is dat God op dat moment nog niet verklaarde dat deze zegen door het Zaad van Abraham, dat is Christus, geschonken zou worden. Bij de herhaling van deze belofte in Genesis 22:18 wordt dit wel duidelijk. Dan staat er: 'En *in uw Zaad* zullen gezegend worden alle volken der aarde'.

Na het komen van Abraham in het beloofde land gebruikte de Heere voor het eerst de uitdrukking 'zaad': 'Uw zaad zal Ik dit

land geven' (Gen. 12:7). Met de kanttekenaren zijn we ervan overtuigd dat de uitdrukking 'Zaad' over de nageslachten heen op Christus ziet. Vanzelf ziet de belofte ook op het nakomeling-schap van Abraham, maar dan zo dat uit dit nageslacht Christus geboren zal worden. De zegen die God aan Abraham beloofde, was de grote zegen van het genadeverbond, die God later aan de aartsvader openbaarde: 'om u te zijn tot een God en uw zaad na u' (Gen. 17:7-8). Deze belofte kon alleen worden vervuld in Christus, om Wiens wil God de God van zondige mensen kan zijn. Zo sprak David later door de Geest der profetie in Psalm 72 over Christus: 'En zij zullen in Hem gezegend worden' (Ps. 72:17). Uit het vervolg van de geschiedenis blijkt dat de belofte van een groot nageslacht werd doorkruist door de blijvende kinderloosheid van Abraham en zijn vrouw. Dat gaf enerzijds verdriet en een oprecht verlangen (Gen. 15:2), anderzijds een zoeken van eigen wegen om de belofte vervuld te zien (Gen. 16:2-3). De Heere beantwoordde het verlangen door een bevestiging van Zijn belofte. Een belofte die Abraham in geloof mocht omhelzen: 'En hij geloofde in den HEERE; en Hij rekende het hem tot gerechtigheid' (Gen. 15:6). Juist in dat licht is het zo ingrijpend dat Abraham nadien voor Hagar koos, om uit haar een nageslacht te krijgen. Deze weg van het ongelooft werd door de Heere beantwoord met dertien jaar zwijgen (Gen. 16:16, 17:1). In deze afsnijdende weg bereidde God Abraham voor op de verbondsopenbaring in Genesis 17.

In de verschijning in Genesis 17:1 valt de nadruk op, die God op Zichzelf legt. Het verbond ging geheel van Hem uit. Hij openbaarde Zichzelf als God, de Almachtige. Dat was ontdekkend en beschamend voor Abraham, want in Gods almacht geloofde hij niet meer toen hij Hagar tot een vrouw nam. De Naam Almachtige bracht Abraham in de schuld en was ook bedoeld om zijn hoop te verlevendigen.

Na de weldaden van het verbond volgde ook de plicht. Abraham moest wandelen voor Gods aangezicht en oprecht zijn. Zo riep God hem terug van zijn eigen gekozen wegen tot het leven in de vreze Gods. 'Oprecht zijn' betekent in het Hebreeuws dat hij met een ongedeeld hart de Heere moest dienen en zich aan Hem en Zijn belofte moest overgeven.

Vervolgens openbaarde God Zijn verbond. God sprak niet over een

**Kinderloosheid
Abraham door-
kruist belofte
van groot na-
geslacht**

**Ingrijpende
keuze van
Abraham voor
Hagar**

**Verbond gaat
geheel van God
uit**

gezamenlijk verbond, maar over Zijn verbond (Gen. 17:2). Het ging alleen van God uit. Dat maakte ook de waarde van het verbond uit. In dit verbond is alles Goddelijk. Het heeft een Goddelijke oorsprong, kracht, waarde, volheid en liefde.

God *stelde* het verbond, zo lezen we. In het Hebreeuws staat een woord dat ‘geven’ betekent. Het is een genadig geschenk. God stelde het, zo sprak Hij, ‘tussen Mij en tussen u’, dat wil zeggen: tussen een heilig God en een afdwalende Abraham. God hield Zijn Woord terwijl Abraham niet kon wachten.

Nadat Abraham in een houding van ootmoed en overgave op de grond was gevallen, vestigde God zijn aandacht opnieuw op het verbond. ‘Mij aangaande, zie, Mijn verbond is met u’, zo vervolgde de Heere. Letterlijk staat er: ‘Ik, zie Mijn verbond met u’. Eerst sprak de Heere dat Zijn verbond *tussen* Hem en Abraham stond, daarna bracht God Zijn verbond *tot* Abraham. Dat bekrachtigde Hij met een nieuwe uitspraak over het verbond. ‘En Ik zal Mijn verbond oprichten’ (Gen. 17:7). ‘Oprichten’ betekent: rechtover-eind zetten en zo vastzetten dat het blijft staan. Abraham was machteloos om het verbond in stand te houden. Daar was God Zelf voor nodig. God stond ook Zelf voor de bevestiging in. Later deed God daar zelfs een eed op (Gen. 26:3).

Het verbond dat God bevestigde, heeft betrekking op het zaad van Abraham. Uit de tekst blijkt dat God hier op het nageslacht van Abraham ziet. Immers, in vers 18 staat dat God aan dit zaad het land Kanaän tot een bezit zou geven.

In Genesis 17:7 volgt de grote inhoud van het genadeverbond, verwoord in de belofte: ‘om u te zijn tot een God en uw zaad na u’. De kanttekenaren leggen deze woorden als volgt uit: ‘Dat is, tot uw Zaligmaker, door de toekomstige Messias. Deze manier van spreken begrijpt de goederen die dit verbond der genade medebrengt; zie Lev. 26:12. Ps. 33:12; 144:15. Jer. 31:33’. Om Christus’ wil kan God de God zijn van zondige mensen. Dat is het wonder van het genadeverbond.

Dit brengt bij de vraag of God op dezelfde wijze de God is van Izak, die overigens nog geboren moest worden, als van Ismaël, die ook het zaad van Abraham wordt genoemd (Gen. 21:13). Beloofde God aan alle nakomelingen van Abraham hetzelfde? Is Hij de God van alle besnedenen?

Uit Genesis 17 blijkt dat God Zijn belofte op een andere manier over Izak dan over Ismaël uitsprak. Ismaël kreeg tijdelijke zegeningen, maar ‘Mijn verbond zal Ik met Izak oprichten’, zo sprak God in Genesis 17:21. Hij ontving, zo leggen de kanttekenaren uit, de geestelijke zegen. Deze geestelijke zegen ontving Izak in Christus, het beloofde Zaad.³⁸ In Christus is het ook werkelijk een eeuwig verbond.

Bij het verbond hoorde een teken dat God Zelf aanwees. Eerst sprak God met nadruk: ‘Mij aangaande’ (Gen. 17:4). Vervolgens met eenzelfde nadruk: ‘Gij nu zult Mijn verbond houden, gij en uw zaad na u, in hun geslachten’ (Gen. 17:9). Abraham en zijn nageslacht kregen de opdracht om Gods verbond te *bewaren*, zoals het in het Hebreeuws staat. Dit behoorde niet tot de eigenlijke verbondssluiting. Die ging geheel van God uit en lag vast in God. God maakte Zijn verbond niet op grond van wederzijdse beloften en verplichtingen. Gods verbond is eenzijdig in Zijn oorsprong. Maar het is tegelijkertijd tweezijdig in Zijn uitwerking. Aan de gave van Gods verbond was onlosmakelijk een plicht verbonden om dit verbond te houden, zorgvuldig te bewaren als een kostbare schat.

Het teken van het verbond was de besnijdenis, de ingreep waardoor het voorste stukje huid van het mannelijke geslachtsdeel werd weggesneden. Deze besnijdenis was bekend bij andere volken. God maakte een bestaand gebruik tot een verbondsteken. Dit lijkt een wonderlijk teken, want hoe bevestigt de besnijdenis Gods verbond? Een verklaring ligt geheel in Gods bevel. God eiste dit teken van het verbond. Dat is genoeg. Over de besnijdenis zou veel te zeggen zijn, maar dat laten we rusten. We noemen nu alleen dat Christus, het Zaad van Abraham, Zich ook

Abraham en nageslacht moeten Gods verbond bewaren

Besnijdenis als teken van verbond

38. Zie ook kanttekening 14 bij Gen. 21:12: ‘Dat is, Gods volk, bij hetwelk het verbond Gods zal berusten, en inzonderheid de Messias, zullen niet voortkomen van Ismaël, maar van Izak; mitsgaders die alleen zullen het ware geslacht Abrahams zijn, niet die naar de natuur vleselijk uit hem zullen voortkomen, als Ismaël; maar die door de genade en kracht der geestelijke belofte zijn kinderen zullen zijn, als Izak. Zie Rom. 9:6, 7, 8’. Zie ook kanttekening 22 bij Rom. 9:6: ‘Waarop de apostel antwoordt dat deze beloften niet eigenlijk waren geschied aan de vleselijke nakomelingen van Abraham, maar aan degenen die God zo uit zijn geslacht als uit de heidenen daartoe ook krachtiglijk naar Zijn eeuwige verkiezing zou roepen, latende de anderen door een rechtvaardig en ondoorgrondelijk oordeel in hun verdorvenheid verharden’.

onderwierp aan de besnijdenis. Toen vloeide reeds Zijn bloed. Zo volbracht Christus de belofte aan Abraham gegeven en tevens de eis die God stelde. Hij verzegelde het verbond door Zijn dood en bloedstorting. Zo kan God Zijn verbondsweldaden schenken en bevestigen.

Ten slotte vraagt een uitdrukking de aandacht die vaker in Gods Woord voorkomt. In Genesis 17:14 staat dat het nalaten van de besnijdenis zoveel betekende als het verbreken van Gods verbond. Wie op deze wijze Gods verbond verbrak, moest ‘uit haar volken uitgeroeid’ worden. Dit betekende in elk geval dat deze persoon uit de gemeenschap werd verbannen. Mogelijk betekende het de doodstraf door middel van een bijzonder oordeel van God (vgl. Jes. 24:4-6).

Opvallend is het werkwoord ‘uitgeroeid’ in Genesis 17:14. Het Hebreeuws heeft een zogeheten reflexieve vorm van een werkwoord dat snijden betekent. We zagen dat dit werkwoord een grote betekenis had in verband met het verbond. De offerdieren moesten in stukken worden gesneden. Nu lezen we opnieuw over snijden. Wie het verbond verbrak, sneed *zichzelf* moedwillig van de verbondsgemeenschap af. Dat betekende tegelijkertijd een afgesneden *worden* door een oordeel van God.

Over het thema het verbreken van het verbond meer in de paragraaf over het nieuwe verbond. Nu zien we alleen hoe het verbond werd verbroken. In Genesis 17 gebeurde dat als de besnijdenis, het teken van het verbond, werd geweigerd. Als iemand zo ongehoorzaam was aan de eis van het verbond, deelde hij ook niet meer in de voorrechten van het verbond. Daarmee was het verbond van de zijde van God overigens niet verbroken.³⁹ Anders gezegd: het wezen van het verbond was niet verbroken, de openbaring van het verbond wel.

39. Zie hiervoor kanttekening 62 bij Gal. 3:16: ‘Dat is, alzo ook kan niemand het verbond dat God met Abraham en alle gelovigen gemaakt heeft, tenietmaken of veranderen. In hetwelk, dewijl de beloftenissen, die God daarin aan Zijn zijde gedaan heeft, gegrond zijn niet op de onderhouding der wet, maar op Christus, het beloofde Zaad Abrahams, zo moet dat ook altijd vast en onveranderd blijven, gelijk in het volgende vers breder verklaard wordt’.

God richtte met het volk van Israël in de woestijn van Sinaï, aan de berg Horeb, een verbond op.

1.5.4 *Israël*

In deze paragraaf staat het verbond centraal dat God met het volk van Israël oprichtte in de woestijn van Sinaï, aan de berg Horeb. Deze verbondssluiting roept belangrijke vragen op, in het bijzonder door de grote plaats van de wet in dit verbond. Was het verbond dat God met Israël maakte het werkverbond of het genadeverbond? Wat is de betekenis van de wet? Het zijn vragen waar in de loop der eeuwen veel over is nagedacht.⁴⁰

Het is van belang om het verband te zien tussen het verbond aan de Horeb en het verbond dat God met Abraham oprichtte. Dat verband legt de Bijbel zelf in Exodus 2:24. De nakomelingen van de aartsvader werden in Egypte zwaar onderdrukt. Ze riepen daarover tot God. ‘En God hoorde hun gekerm, en God gedacht aan Zijn verbond met Abraham, met Izak en met Jakob. En God zag de kinderen Israëls aan, en God kende hen’ (Ex. 2:24-25). Calvijn tekent bij deze tekst aan dat de woorden ‘en God gedacht aan Zijn verbond’ de reden zijn waarom Hij het gekerm van Israël

**Verbond met
Israël bij Horeb**

**Verband met
verbond
Abraham**

40. Zie bijvoorbeeld À Marck, *Handboek dogmatiek*, deel 1, 391-395.

hoorde.⁴¹ God dacht dus niet aan Zijn verbond omdat het volk zuchtte, maar God wilde naar het zuchten horen, omdat Hij aan Zijn verbond dacht. De bron van dit gedenken ligt in God Zelf, in de God van het verbond.

‘En God zag de kinderen Israëls aan’. Dat deed Hij al in de tijd van de verdrukking (zie Ex. 3:7). Lange tijd leek het er echter op dat God niets zag en het nageslacht van Abraham vergeten was. Het scheen dat Gods belofte over het Zaad nooit in vervulling zou gaan, omdat het volk van Israël met de uitroeiing werd bedreigd.

‘En God kende hen’. Het Hebreeuwse woord betekent ook erkennen, en zo aanvaarden. God wilde met dit verdrukte volk te maken hebben en Zichzelf daarom over hen ontfermen. Dit geplaagde volk nam Hij aan als Zijn eigendom. Uit dit volk moest Christus geboren worden als het beloofde Zaad. Zo mag Exodus 2:24 wel de ‘as en de spil worden genoemd, waarom heel Israëls geschiedenis zich wentelt’.⁴²

In Exodus 6:1-7 wordt het verband tussen het verbond met Abraham, Izak en Jakob enerzijds en de verlossing van Israël uit Egypte anderzijds verder uitgewerkt. God kwam ook terug op de belofte van het land. Het denken aan Zijn verbond is daarom onlosmakelijk verbonden zowel aan het aannemen tot volk als aan het brengen naar het beloofde land Kanaän (Ex. 6:4-7). Israël was op dat moment onvatbaar voor deze boodschap van Gods verbond (Ex. 6:8). Maar daarvan is Gods verbond niet afhankelijk.

Voorafgaande aan de uittocht uit Egypte stelde God het Pascha in, het tweede sacrament van het oude verbond. Voor de viering van het Pascha moest een eenjarig lam worden geslacht en het bloed aan de bovendorpel en de zijposten van de deur worden gestreken. Het paaslam zag op Christus, zo blijkt ook uit verwijzingen in het Nieuwe Testament (Joh. 1:29; 19:36; 1 Kor. 5:7-8).

Na de verlossing uit Egypte en het eerste deel van de woestijnreis openbaarde God Zijn verbond aan de Horeb. Van de kant van Israël was er tijdens dit eerste deel van de reis vooral veel

Instelling
Pascha gaat
vooraf

Verbond on-
danks onge-
hoorzaamheid
Israël

41. Calvijn, *Harmonie van de laatste vier boeken van Mozes, deel 1*, Kampen 1984, 43.

42. *Volkomen uitkomst. Levensbeschrijving en tien preken van ds. H.A. Minderman*, Houten 1999, 156.

gemopper. Het hoogtepunt was de uitroep van Israël toen er in Rafidim weer tekort aan water was: ‘Is de HEERE in het midden van ons, of niet?’ (Ex. 17:7). Door deze vraag stelde Israël het fundament van zijn bestaan, de band tussen God en het volk, ter discussie. Daarop volgde het antwoord van de Heere, dat Israël al die tijd onder Zijn hoede was (Ex. 19:4-6). Vervolgens vroeg God om Zijn verbond zorgvuldig te houden, opdat Israël Hem tot een eigendom zou zijn. Daaruit blijkt dat God wilde dat Israël Hem vrijwillig zou dienen. Hing het verbond dus af van een voorwaarde die Israël moest vervullen? Daar lijkt het op het eerste gezicht wel op. Zo antwoordde Israël ook: ‘Al wat de HEERE gesproken heeft, zullen wij doen’ (Ex. 19:8).

De Heere sprak dit niet tegen, hoewel Hij wist dat het volk spoedig zou afwijken van het verbond door te zondigen met het gouden kalf. Ook maakte de Heere later door Mozes (Deut. 31:16,20,29) duidelijk dat Israël een ongehoorzaam volk was en bleef. Zo blijkt dat God geen verwachting had dat Israël zich zou gedragen als een trouwe bondgenoot. Als het verbond afhankelijk zou zijn van de gehoorzaamheid van het volk, dan was er geen verwachting.

Verbond niet afhankelijk van gehoorzaamheid

Thema: verbond en wet

In de openbaring van het verbond aan de Horeb krijgt de wet van God een grote plaats. Direct op Exodus 19 volgt het hoofdstuk waarin God Zijn tien geboden uitsprak. Na verschillende andere wetten daaraan verbonden te hebben, volgt in Exodus 24 de eigenlijke verbondssluiting.

Dit laat het nauwe verband tussen het verbond en de wet zien.

In Exodus 34:28 heet de wet de ‘woorden des verbonds’. De verklaring ligt in het voorafgaande vers waar de Heere tot Mozes sprak: ‘Naar luid dezer woorden heb Ik een verbond met u en met Israël gemaakt’. In Deuteronomium 4:13 is dit verband nog nauwer als er staat: ‘Toen verkondigde Hij u Zijn verbond, dat Hij u gebod te doen, de tien woorden, en schreef ze op twee stenen tafelen’. In Deuteronomium 9:9 heten de

twee stenen tafelen daarom de ‘tafelen des verbonds’⁴³

Vooral het eerste en het vierde gebod waren fundamenteel voor de verbondsrelatie tussen God en Israël. Diverse malen klinkt het verbod om een verbond te maken met de inwoners van Kanaän en het dienen van hun goden (Ex. 23:32; 34:15; Lev. 26:1; Deut. 7:2-4; 17:2-7). Afgoderij is hetzelfde als het breken van het verbond. In Exodus 31:16 wordt in het bijzonder over het sabbatsgebod gezegd dat dit onderhouden moet worden ‘tot een eeuwig verbond’ (zie ook Jes. 56:4, 6).

Het boek Deuteronomium is een doorlopende oproep tot gehoorzaamheid aan het verbond. Juist daarom was het zo aangrijpend dat Israël al tijdens de woestijnreis liet zien het verbond niet te willen houden. Een hoogtepunt van deze ongehoorzaamheid was de zonde met het gouden kalf, kort na de openbaring van het verbond aan de Horeb. In de vlakke velden van Moab bracht Mozes deze geschiedenis in herinnering. Met de ‘tafelen des verbonds’ (Deut. 9:9), waarop God Zijn wet had geschreven, ging Mozes de berg af, terwijl deze brandde van vuur. Toen hij het kalf zag, gooide hij de stenen tafelen in stukken voor de ogen van het volk. Dit was een symbolische daad, waardoor Mozes duidelijk maakte dat het verbond stuk was. Zo was Israël niet meer het volk van God.

Toen God op de berg Horeb in Zijn majesteit aan Israël verscheen, vroeg het volk zelf aan Mozes om middelaar te zijn. Na de zonde met het gouden kalf vroeg het volk dit niet. Toch trad Mozes op als middelaar (Ex. 32:31; 33:13; 34:9). Daarna moest Mozes nieuwe stenen tafelen maken en vernieuwde God het verbond. Hij schreef Zelf opnieuw de ‘woorden des verbonds, de tien woorden’ op deze tafelen (Ex. 34:28) en sprak: ‘Zie, ik maak een verbond’ (Ex. 34:10). In het Hebreeuws ligt de nadruk op het woord ‘Ik’. Ook valt het tegenwoordige

43. Deze nauwe verbinding tussen het verbond en de wet zorgt ervoor dat de kanttekenaren wel spreken over het ‘verbond der wet’. Zie kanttekening 2 bij Gal. 4:25: ‘... een afbeelding van Sinaï, en van het verbond der wet, dat op den berg Sinaï gegeven is’. Zie ook kanttekening 20 bij Deut. 18:15.

deelwoord in het werkwoord op. De zin mag ook zo worden vertaald: 'Zie, Ik, Ik ben een verbond aan het maken'. Daarmee wordt de eenzijdigheid van het maken van een verbond duidelijk verwoord. En ook overstijgt het verbond deze ene situatie. Boven alle ontrouw van Israël staat het voortdurende bevestigen van het verbond door de HEERE.

Waarom legde God de eis van Zijn verbond aan Israël voor als Hij wist dat Israël niet zou gehoorzamen? Het antwoord schemert door in Exodus 19. De afkondiging van de wet ging vooraf door en ook gepaard met ontzaglijke tekenen van Gods majesteit (Ex. 19:16, 19). Zo sprak God Zijn wet van de tien geboden uit. Dit gaf een besef onder het volk dat ze voor God niet konden bestaan. Ze vreesden te sterven (Ex. 20:19). Daarom vroegen ze of Mozes middelaar voor hen wilde zijn. Tot Mozes als middelaar sprak God over een altaar met offers (Ex. 20:24). Ook in Exodus 24, zoals we zullen zien, staan het altaar, het offer en het bloed centraal. Het zijn heenwijzingen naar de belofte van het genadeverbond over het Zaad, Christus.

De openbaring van het verbond aan de Horeb riep daarom om de vervulling door Christus. Paulus schrijft hierover in Galaten 3:19: 'Waarom is dan de wet? Zij is om der overtredingen wil daarbij gesteld, totdat het Zaad zou gekomen zijn, Wien het beloofd was; en zij is door de engelen besteld in de hand des middelaars'. De wet riep vanaf het begin om Christus, het einde van de wet (Rom. 10:4). Vanaf datzelfde begin bleek ook dat het volk van Israël deze prediking niet verstond. Ze dachten zelf de wet te kunnen vervullen (Ex. 19:8; 24:3, 7; Deut. 5:27). Ook toen tijdens de woestijnreis bleek dat dit keer op keer mislukte, waren ze van deze gedachte nog niet af (Joz. 24:16, 21, 24).

We concluderen dat het verbond aan de Horeb geen vernieuwd werkverbond was, maar een openbaring van het genadeverbond. Daarbij stond de wet in dienst van dit genadeverbond, om plaats

Verbond bij Horeb roept om vervulling door Christus

Verbond bij Horeb geen vernieuwd werkverbond, maar openbaring genadeverbond

te maken voor Gods genade in Christus.⁴⁴ Ook bij de vernieuwing van het verbond aan het einde van de woestijnreis klinkt het genadekarakter ervan door. Nadat Mozes het volk nogmaals had opgeroepen de ‘woorden dezes verbonds’ te houden (Deut. 29:9) voorzegde hij dat het volk het verbond juist niet zou houden. Daardoor zou Gods vloek hen treffen (Deut. 29:21,25). Toch was er ook daarna nog een weg van bekering, die de Heere zelfs beloofde (Deut. 30:2). De Heere zorgde er Zelf voor dat het volk Zijn geboden zou houden. Deze toezegging komt terug bij het thema van het nieuwe verbond. Nu stellen we vast dat deze belofte van bekering bevestigt dat het verbond aan de Horeb, vernieuwd in de vlakke velden van Moab, het genadeverbond was. Deze conclusie trekken de kanttekenaren ook. Ze merken op dat God in Deuteronomium 10:16 het volk beval het hart te besnijden, terwijl hij datzelfde in Deuteronomium 30:6 beloofde. ‘Zodat hier het verbond der genade, in Christus bevestigd, verhaald wordt’.

Eigenlijke verbondssluiting

Na de aankondiging over het verbond had in Exodus 24:1-8 de eigenlijke verbondssluiting plaats. Mozes schreef op wat hij van de HEERE had gehoord. De volgende dag bouwde hij een altaar waarop brandoffers en dankoffers werden geofferd. De helft van het bloed van de offerdieren werd op het altaar uitgegoten, waarna Mozes het boek van het verbond voorlas. Nadat het volk nogmaals antwoordde dat het de Heere gehoorzaam zou zijn, werd de andere helft van het bloed over het volk gesprengd. Deze handeling is een teken dat de Heere Zich aan Israël verbond. Het altaar, dat Hem vertegenwoordigde, werd immers met hetzelfde bloed van het verbond overgoten als het volk.

44. Zie Bavinck, *Gereformeerde dogmatiek*, deel 3 (band 2), 203: ‘De wet stond dus eenerzijds in dienst van het genadeverbond; zij was niet een verkapt werkverbond, en bedoelde niet, dat de mensch door eigen werken zijne rechtvaardigmaking verkrijgen zou. Maar anderzijds bedoelde zij toch, om eene hoogere, betere bedeeeling van datzelfde genadeverbond, in welks dienst zij stond, in de volheid des tijds voor te bereiden. De onmogelijkheid, om het Sinaietisch verbond te houden en aan de eischen der wet te voldoen, maakte eene andere, betere bedeeeling van het genadeverbond noodzakelijk’.

Thema: verbond en bloed

Het verbond hangt nauw samen met het offer. Dat blijkt ook uit de openbaring van het verbond aan de Horeb. Toen stelde God de offerdienst in. Daarin heeft het bloed een belangrijke plaats als middel tot verzoening van de zonde. De hele ceremoniële dienst was zo een afschaduwing van Christus en Zijn volkomen offer. Volgens antwoord 19 van de Heidelbergse Catechismus heeft God het Evangelie van Christus 'door de offeranden en andere ceremoniën der wet laten voorbeelden'. In de weg van het offer en het bloed kon en zou God de belofte van het verbond vervullen: 'Ik zal u tot een God zijn'.

In de profetieën van Zacharia keert het verband tussen verbond en bloed terug in de woorden: 'U ook aangaande, o Sion, door het bloed uws verbonds heb Ik uw gebondenen uit den kuil waar geen water in is, uitgelaten'. De uitdrukking 'bloed van het verbond' komt alleen voor in Exodus 24:8 en Zacharia 9:11. Waarschijnlijk citeerde Zacharia de tekst uit Exodus bewust. Zo worden de verlossing uit Babel en de verlossing uit Egypte aan elkaar verbonden. Beide gebeurtenissen waren vrucht van Gods trouw aan Zijn verbond. Dit verbond is aan de Horeb met bloed bekrachtigd. Opvallend is dat Zacharia spreekt over het 'bloed *uws* verbonds', terwijl het om Gods verbond gaat. Het betekent dat Gods verbond ten goede komt van het volk. Het volk ging in ballingschap omdat het Gods verbond verbrak. Maar God bleef getrouw en wendde Zijn verbond aan ten goede van het volk van Israël.

Beide teksten vinden hun diepste vervulling in het Nieuwe Testament toen Christus bij de instelling van het Heilig Avondmaal sprak over het 'het bloed des Nieuwen Testaments, hetwelk voor velen vergoten wordt, tot vergeving der zonden' (Matth. 26:28, zie ook Hebr. 9:20; 12:24; 13:20). Christus wees daarmee op Zijn eigen bloed als de verzegeling van het nieuwe verbond, dat in Zijn dood en bloedstorting bevestigd is (Hebr. 9:15-17).

Thema: verbond en priesterschap

Aan de Horeb stelde God de offerdienst in. Dat betekende ook de instelling van het priesterschap. Daartoe wees God de stam van Levi aan, waarbij het nageslacht van Aäron het priesterlijke geslacht zou worden. Het priesterschap had een grote plaats in het verbond. Op verschillende plaatsen in de Bijbel wordt er een rechtstreeks verband gelegd tussen verbond en priesterschap.

In Numeri 25 lezen we dat de Israëlieten zich vermengden met de Moabieten. Gods toorn ontstak. Mozes moest een doodsvonnis uitspreken over degenen die zich schuldig hadden gemaakt aan deze grote zonde. Ook sloeg God duizenden Israëlieten met een plaag. Pinehas, kleinzoon van hogepriester Aäron, doodde vervolgens met een spies een Israëliet die brutaal een heidense vrouw in het legerkamp had gebracht. Deze daad was het moment dat de plaag ophield. Vervolgens sprak God: 'Daarom, spreek: Zie, Ik geef hem Mijn verbond des vredes. En hij zal hebben en zijn zaad na hem, het verbond des eeuwigen priesterdoms, daarom dat hij voor zijn God geijverd en verzoening gedaan heeft voor de kinderen Israëls' (Num. 25:12-13).

Ook Jeremia 33:18-22 spreekt over een verbond met het priesterlijke geslacht, een verbond dat niet vernietigd kon worden. Dit staat in verband met een belofte over de komst van Christus, als nakomeling van David (Jer. 33:15). Door middel van het verbond bevestigde God zowel het koningschap van David als het priesterschap van de stam van Levi (Jer. 33:21-22). Het verband wijst erop dat God deze ambten in stand wilde houden om ze hun vervulling te geven in Christus' ambtswerk. Met verschillende verwijzingen naar het Nieuwe Testament tekenen de kanttekenaren bij Jeremia 33:17 dan ook aan dat deze profetie de 'bestendigheid en onveranderlijkheid van het Koninkrijk en Priesterdom van onzen Heere Jezus Christus' aanduidt.

In Maleachi 2:4-5 melden de kanttekenaren dat de Heere Zijn 'genade en de priesterlijke waardigheid (...) door een bijzondere belofte en verbond' aan de stam van Levi gaf. Opvallend

is dat we in deze tekst lezen dat het een belangrijke taak van de Levieten was om het volk te onderwijzen. 'Want de lippen des priesters zullen de wetenschap bewaren, en men zal uit zijn mond de wet zoeken' (Mal. 2:7). Bij het priesterlijke ambt voegt zich zo het profetische ambt. Wanneer de priesters Gods Woord verdraaiden en Zijn wet niet volgens Gods bedoeling uitlegden, verdierven ze het verbond van Levi, zo blijkt uit Maleachi 2:8.

Zo tekenen zich de drie ambten profeet, priester en koning af in verband met Gods verbond en tevens in verband met Christus, de Middelaar van het nieuwe verbond. Op het Koninklijke ambt komen we terug bij het verbond met David.

Thema: verbond en ark

Een uitdrukking die vele malen in het Oude Testament voorkomt, is 'ark des verbonds des HEEREN' (bijv. Num. 10:33; Deut. 10:8; Joz. 3:3; 1 Sam. 4:3; 1 Kon. 3:15; Jer. 3:16). In deze uitdrukking komen veel zaken rondom het verbond samen. In de ark immers moesten de stenen tafelen van de wet worden gelegd (1 Kon. 8:9). Dat waren de woorden van het verbond. Daarmee was de ark het teken van Gods aanwezigheid onder het volk van Israël. Dit verklaart dat de wolkkolom en de vuurkolom rustten op het heilige der heiligen, waar de ark stond. In Exodus 40:34 lezen we: 'Toen bedekte de wolk de tent der samenkomst, en de heerlijkheid des HEEREN vervulde den tabernakel'. Als de wolk werd opgeheven van de tabernakel, moest het volk weer verder door de woestijn trekken en werd ook de ark opgeheven. Dan sprak Mozes: 'Sta op, HEERE' (Num. 10:35). Op de ark moest het verzoendeksel worden gelegd. Op dat verzoendeksel werd eenmaal per jaar, op de Grote Verzoendag, bloed gesprengd (Lev. 16:14). Dit maakt duidelijk dat de Heere in de wet over de Grote Verzoendag sprak: 'Ik verschijn in een wolk op het verzoendeksel' (Lev. 16:2). De wet in de ark eiste

gehoorzaamheid en dreigde met straf bij ongehoorzaamheid. Dat oordeel kon alleen worden weggenomen door het bloed der verzoening. Zo was het verzoendeksel een 'voorbeeld, dat Christus door Zijn zuiverheid en gehoorzaamheid onze overtredingen tegen de wet voor Gods aanschijn zou bedekken, en ons met God verzoenen' (kanttekening 51 bij Rom. 3:25). Verschillende malen spreken de kanttekenaren ook over het verzoendeksel als de genadestoel van God (zie kant. 80 bij Dan. 9:24 en kant. 13 bij Hebr. 9:5).

Een opvallende tekst in dit verband is Jeremia 3:16 waar staat dat er een tijd zal komen dat de Israëlieten niet meer zullen zeggen: 'De ark des verbonds des HEEREN; ook zal zij in het hart niet opkomen; en zij zullen aan haar niet gedenken en haar niet bezoeken, en zij zal niet weder gemaakt worden'. De opeenstapeling van werkwoorden wijst op de stelligheid van deze profetie. We zien hierin een voorzegging dat alle schaduwen, waarvan de ark het centrum was, hun vervulling zouden krijgen in de Persoon en het Borgwerk van Christus. De heerlijkheid van Christus zal zo groot zijn dat er niet eens meer aan de schaduwdienst gedacht zal worden. Christus immers is Borg en Middelaar van het verbond, daarom is de zichtbare ark van het verbond niet meer nodig. In het nieuwe verbond, zo zal nog blijken, wordt de wet in de harten geschreven, daarom zijn ook de zichtbare tafelen van de wet niet meer nodig.

Betekenis van verbond voor volk Israël

We stellen ten slotte de vraag wat het verbond van God met Israël voor het volk betekende. Veelzeggend zijn de woorden waarmee de Heere de wet inleidde: 'Ik ben de HEERE uw God, Die u uit Egypteland, uit het diensthuis, uitgeleid heb'. God verbond Zich zo nauw aan het volk dat Hij Israël Zijn volk noemde. In de profetieën wordt deze verbinding zelfs vergeleken met een huwelijk (Jer. 2:2, 3:14, 31:32; Ez. 16:8). Kanttekening 23 bij Ezechiël 16:8 legt uit: 'De Heere spreekt hier menselijkerwijze van het geestelijke huwelijk, hetwelk Hij uit enkel genade en liefde aangegaan heeft met het Joodse volk, als Hij hetzelve van alle andere volken der aarde heeft afgezonderd en daarmee een verbond der genade

in den Messias opgericht' (zie ook kant. 3 bij Jer. 2:2).

Toch blijkt uit de geschiedenis van Israël dat velen van het verbondsvolk in ongeloof omkwamen. De woestijnreis laat hiervan vele voorbeelden zien. Deze scheiding die door Israël liep, wordt met name in het Nieuwe Testament verklaard (Rom. 9:4-13; 1 Kor. 10:5; Hebr. 3:18-19).

Wanneer we al deze Schriftgegevens op ons laten inwerken, wordt het duidelijk dat de kanttekenaren op verschillende plaatsen spreken over een 'uitwendig verbond', waartoe de Israëlieten behoorden die niet geloofden (zie kant. 11 bij Matth. 8:12; kant. 27 bij Joh. 1:11; kant. 25 bij 1 Kor. 7:14; kant. 24 bij 1 Petr. 2:9). Juist in de weg van ongeloof en afkeer bleek dat zij niet wezenlijk tot het verbond behoorden. Dit verbond heeft God met Christus gesloten en is van kracht voor allen die in Christus zijn; dat zijn de uitverkorenen. In kanttekening 41 bij Hosea 12:10 staat dat God 'Zijn genadeverbond in den Messias met Zijn uitverkoren Israël getrouwelijk zal onderhouden'.

Samenvattend schrijft J. à Marck hierover dat het verbond aan de Horeb is geweest 'ten aanzien van geheel Israël, een burgerlijk en nationaal verbond, (...) ten aanzien van de uitverkorenen, het evangelische genadeverbond, maar heel impliciet en bedekt met een uiterlijke wettische gedaante'.⁴⁵

Dit betekent dat we onderscheiden moeten spreken over het verbond, zoals we dat ook zagen bij het verbond met Abraham. Gods verbond in Christus betreft de uitverkorenen, aan hen belooft Hij de weldaden van het verbond. Deze weldaden zijn onlosmakelijk verbonden aan Christus. Alleen door inlijving in Christus en het geloof in Hem wordt een mens erfgenaam van de belofte (Gal. 3:29).

45. À Marck, *Handboek dogmatiek*, deel 1, 392. Zie hiervoor ook Justus Vermeer, *De leer der waarheid, die naar de Godzaligheid is, voorgesteld, bevestigd en toegepast in 85 oefeningen over de Heidelbergse Catechismus*, deel 2, Rijssen 1982, 125-128. De Utrechtse ouderling en oefenaar Vermeer stelt daarbij dat God in het 'uitwendig volksverbond' met Israël de eisen van het werkverbond herhaalde. Vermeer legt hier nadruk op omdat hij het onderscheid tussen wet en evangelie zuiver wil houden. De wet eist gehoorzaamheid, het evangelie roept op tot geloof in de Heere Jezus. Het werkverbond is daarom 'oneindig onderscheiden' van het genadeverbond. Zie Justus Vermeer, *De leer der waarheid*, deel 2, 114-115.

Verbond met
David geeft
hem blijdschap

1.5.5 *Het verbond met David*

Bij het naderen van zijn levenseinde blikte David terug op wie de Heere voor hem was geweest. Kernachtig vatte hij het samen met de belijdenis: 'Hoewel mijn huis alzo niet is bij God, nochtans heeft Hij mij een eeuwig verbond gesteld, dat in alles welgeordneerd en bewaard is; voorzeker is daarin al mijn heil en alle lust, hoewel Hij het nog niet doet uitspruiten' (2 Sam. 23:5). David verblijdde zich zeer in Gods verbond, waarin God tot hem sprak over de Messias, 'een Heerser over de mensen, een Rechtvaardige, een Heerser in de vreze Gods' (2 Sam. 23:3). De kanttekenaren tekenen hierbij aan: 'Versta onzen eeuwigen geestelijken Koning en Heere Jezus Christus'. David sprak ook over de bron waaruit God hem deze weldaden schonk. Dat is de bron van Gods

'eeuwig en onveranderlijk genadeverbond, zijnde gegrond in den Messias, Wiens dag David (als Abraham) door het geloof ziende, daarop getrouwt en verheugd in den Heere ontslapen is' (kanttekening 10 bij 2 Sam. 23:5).

Ook in het Nieuwe Testament wordt teruggeblikt op Gods verbond met David. In zijn preek in Antiochië greep Paulus (Hand. 13:34) terug op de profetie uit Jesaja 55:3, waar staat: 'Neigt uw

Terugblik in
Handelingen op
verbond met
David

Koning David zei aan het einde van zijn leven wie de Heere voor hem was geweest: 'Hoewel mijn huis alzo niet is bij God, nochtans heeft Hij mij een eeuwig verbond gesteld'.

oor en komt tot Mij, hoort en uw ziel zal leven; want Ik zal met u een eeuwig verbond maken en u geven de gewisse weldadigheden Davids'. Christus, de Borg van het genadeverbond, staat ervoor in dat de zaligheid, die Hij David beloofde, ook geschonken wordt aan allen die in Hem geloven.

Des te opvallender is het dat er in de Bijbel geen geschiedenis terug te vinden is waarin uitdrukkelijk beschreven wordt dat God dit verbond met David oprichtte. Dit valt des te meer op omdat elders in de Bijbel verschillende malen wordt teruggegrepen op het verbond van God met David. Ja, God Zelf spreekt tot Salomo over het verbond dat Hij met David oprichtte.

Wanneer wordt nagegaan wat er over dit verbond met David geschreven wordt, dan tekent zich wel een geschiedenis af die alles te maken heeft met Gods verbond met David. In Psalm 89:4-5 zegt de Heere bijvoorbeeld: 'Ik heb een verbond gemaakt met Mijn uitverkorene, Ik heb Mijn knecht David gezworen: Ik zal uw zaad tot in eeuwigheid bevestigen, en uw troon opbouwen van geslacht tot geslacht. Sela' (zie ook Ps. 89:29,35). Dit sluit nauw aan bij de geschiedenis in 2 Samuël 7 waar David zijn begeerte uitsprak om een huis te bouwen voor de ark. David verlangde ernaar om de ark des verbonds in Jeruzalem te hebben. Immers, dat was de plaats die God Zelf had uitgekozen om Zijn Naam er te doen wonen (1 Kon. 11:13). Daar wilde hij een 'huis der rust voor de ark des verbonds des HEEREN' bouwen (1 Kron. 28:2, zie ook Ps. 132:2-5, 13-14). De verbinding tussen Jeruzalem en de ark des verbonds was voor David zo sterk dat hij op zijn vlucht voor Absalom niet wilde dat de ark met hem meege dragen werd (2 Sam. 15:25-26).

Door middel van de profeet Nathan kreeg David te horen dat niet hij maar zijn zoon Salomo het huis Gods zou mogen bouwen. 'Die zal Mijn Naam een huis bouwen, en Ik zal den stoel zijns koninkrijks bevestigen tot in eeuwigheid' (2 Sam. 7:13). Dit brengt bij de verbinding tussen verbond en koningschap.

Verbondssluiting met David niet beschreven

Thema: verbond en koningschap

Gods belofte over een blijvend koningschap heeft een grote plaats in de Bijbel. Voorafgaand aan de strijd tussen de koning Abia van Juda en koning Jerobeam van Israël sprak Abia: 'Staat het u niet toe te weten, dat de HEERE, de God Israëls, het koninkrijk over Israël aan David gegeven heeft tot in eeuwigheid, hem en zijn zonen, met een zoutverbond?' (2 Kron. 13:5). Toen na de godvrezende koning Josafat zijn goddeloze zoon Joram koning werd over het tweestammenrijk lezen we: 'Doch de HEERE wilde het huis Davids niet verderven, om des verbonds wil, dat Hij met David gemaakt had; en gelijk als Hij gezegd had, hem en zijn zonen te alle dagen een lamp te zullen geven' (2 Kron. 21:7).

Omgekeerd was een tijd van grote ellende en verdrukking een aanvechting voor de dichter Ethan, die uitriep: 'Gij hebt het verbond Uws knechts tenietgedaan; Gij hebt zijn kroon ontheiligd tegen de aarde' (Ps. 89:40). En: 'Heere, waar zijn Uw vorige goedertierenheden, die Gij David gezworen hebt bij Uw trouw?' (Ps. 89:50).

We zagen eerder dat God in Jeremia 33:18-22 sprak over een onverbreekelijk verbond met het priesterlijke geslacht. In deze verzen beloofde God hetzelfde omtrent het koningschap in de lijn van David. Zomin de orde van dag en nacht vernietigd kan worden, zomin zou ook 'vernietigd kunnen worden Mijn verbond met Mijn knecht David, dat hij geen zoon hebbe die op zijn troon regere; en met de Levieten, de priesters, Mijn dienaren' (Jer. 33:21).

Ook in Ezechiël 37 komen verbond en koningschap samen wanneer Christus beloofd werd als 'Mijn Knecht David'. Ezechiël ontving deze belofte, nadat Jeruzalem was verwoest (Jer. 33:21b), dus nadat het koningschap in de lijn van David was opgehouden!

De belofte over een vernieuwd koningschap staat in nauw verband met een 'verbond des vredes' dat God zou maken. Dat was een eeuwig verbond, met als toezegging de centrale belofte uit het genadeverbond: 'En Mijn tabernakel zal bij hen

zijn, en Ik zal hun tot een God zijn, en zij zullen Mij tot een volk zijn' (Ez. 37:27).

Het verbond met David als koning heeft zo een duidelijke profetische verwachting in zich. De vervulling van het verbond van het koningschap lag in Christus. Dit wordt bevestigd in het Nieuwe Testament als de engel Gabriël over de komende Zaligmaker sprak: 'en God de Heere zal Hem den troon Zijns vaders Davids geven' (Luk. 1:32, zie ook Mar. 11:10; Hand. 15:16). Concluderend kan worden gezegd dat het verbond en het koningschap in het Oude Testament nauw aan elkaar waren verbonden en dat beiden zagen op de vervulling in Christus' geestelijke koningschap. Eenzelfde conclusie werd getrokken in de vorige paragraaf die ging over Gods verbond en het priesterschap. Alle lijnen vanuit de oudtestamentische ambten komen samen in Christus, de door God gezalfde hoogste ambtsdrager.

1.5.6 *Het nieuwe verbond*

'Zie, de dagen komen, spreekt de HEERE, dat Ik met het huis van Israël en met het huis van Juda een nieuw verbond zal maken; Niet naar het verbond dat Ik met hun vaders gemaakt heb, ten dage als Ik hun hand aangreep om hen uit Egypteland uit te voeren; welk Mijn verbond zij vernietigd hebben, hoewel Ik hen getrouwd had, spreekt de HEERE. Maar dit is het verbond dat Ik na die dagen met het huis Israëls maken zal, spreekt de HEERE: Ik zal Mijn wet in hun binnenste geven, en zal die in hun hart schrijven; en Ik zal hun tot een God zijn en zij zullen Mij tot een volk zijn' (Jer. 31:31-33). Met deze woorden maakte de Heere door de mond van Jeremia een nieuw verbond bekend.

Het woord 'nieuw' kan vragen oproepen. Die vragen worden sterker als in het Nieuwe Testament met een beroep op Jeremia 31:31-33 staat: 'Als Hij zegt: Een nieuw verbond, zo heeft Hij het eerste oud gemaakt; dat nu oud gemaakt is en verouderd, is nabij de verdwijning' (Hebr. 8:13).⁴⁶ De vraag dringt wat de verhouding is tussen het oude en het nieuwe verbond. Met het oude wordt

Nieuw verbond met Israël door mond van Jeremia

Verhouding tussen oude en nieuwe verbond

46. Zie hiervoor uitgebreider hoofdstuk 2 van D. de Wit in deze bundel.

het verbond bedoeld dat God met Israël aan de Horeb oprichtte, zo blijkt uit Jeremia 31:32. Het nieuwe verbond beloofde God voor de toekomst.

Het verbond van Gods genade is één, zoals God Eén is. Voor de val openbaarde God het werkverbond, na de val het genadeverbond. Het genadeverbond kent verschillende openbaringsvormen, maar het is in wezen één verbond.⁴⁷ Dit betekent dat het verbond aan de Horeb geen ander verbond was dan het nieuwe verbond.⁴⁸ Het was en bleef het genadeverbond, waarin God beloofde de God van Zijn volk te zijn (zie Gen. 17:7-8; Lev. 26:12; Jer. 31:33; Ez. 11:20). Wel is er een voortgang in de verbondsgeschiedenis waarin het genadekarakter van het verbond duidelijker aan het licht kwam. In het Nieuwe Testament wordt dit nog helderder omdat Christus het nieuwe verbond verzegelde door Zijn dood en bloedstorting. In de brief aan de Hebreëen is de profetie over het nieuwe verbond dan ook ingebed in een uitvoerige uiteenzetting van Christus en Zijn volbrachte offer (Hebr. 7 en 9). Waarom was het nieuwe verbond nodig? Het verbond aan de Horeb was door Israël vernietigd, zo meldt Jeremia 31:32. Dat vraagt nu eerst aandacht.

Thema: het verbreken van het verbond

Het niet uitvoeren van de besnijdenis, een teken van het verbond, betekende het verbreken van het verbond, zo meldt Genesis 17:14. De Heere stelde daarop zware straffen in het vooruitzicht.

De uitdrukking 'verbreken van het verbond'⁴⁹ staat ook in andere gedeelten in het Oude Testament, zij het in verschillende verwoordingen. Er worden woorden gebruikt als verwerpen⁵⁰,

47. Zie hiervoor bijvoorbeeld Calvijn, *Institutie*, Boek II, hoofdstuk 10, 420-440.

48. Zie hiervoor Van Genderen en Velema, *Beknopte gereformeerde dogmatiek*, 500-502.

49. Jer. 11:10; Ez. 16:59, 17:18-19, 44:7.

50. 2 Kon. 17:15.

vergeten⁵¹, overtreden⁵², niet houden⁵³, valselijk handelen tegen⁵⁴, niet getrouw zijn⁵⁵, verlaten⁵⁶, ontheiligen⁵⁷, verontreinigen⁵⁸, verderven⁵⁹ en zelfs vernietigen van Gods verbond.⁶⁰

Uit al deze teksten blijkt dat het verbreken van het verbond vooral betrekking heeft op het verwerpen van Gods geboden. Daarbij staat het gebod om geen andere goden te dienen centraal. Werd dat gebod overtreden, dan tastte dit de verhouding van God en Israël tot in het diepste aan. Het verbreken van de huwelijksband heet het vergeten van Gods verbond, omdat Hij het huwelijk heeft ingezet (Spr. 2:17). God noemde zelfs een verbond dat tussen mensen gesloten is, Zijn verbond, omdat het verbond met een plechtige eed werd bevestigd. Werd deze eed verbroken, dan werd Gods verbond daarmee ook verbroken (Ez. 17:18-19).

Wie Gods verbond verbrak en daarmee de heilzame orde die de Heere schonk verwierp, moest op zware straffen rekenen. Dit blijkt in het bijzonder uit Leviticus 26 en Deuteronomium 27-28 waar deze straffen in zijn volle scherpheid aan Israël werden voorgehouden. Leviticus 26:25 gaat over de wraak van Gods verbond. Pest, honger, verwoestingen en angst werden het deel van hen die Gods verbond vernietigden. In Deuteronomium hoorde Israël over zegen en vloek. Daarop volgt het hoofdstuk over de vernieuwing van het verbond. Opvallend is dat verbond en vloek in één adem worden genoemd. Mozes had Israël samengeroepen 'om over te gaan in het verbond des HEEREN uws Gods en in Zijn vloek, hetwelk de HEERE uw God heden met u maakt' (Deut. 29:12).

51. Deut. 4:23; 2 Kon. 17:38; Ps. 44:18; Spr. 2:17.

52. Deut. 17:2; Joz. 7:11, 15; 23:16; Richt. 2:20; 2 Kon. 18:12; Jer. 34:18; Hos. 6:7, 8:1.

53. 1 Kon. 11:11; Ps. 78:10.

54. Ps. 44:18.

55. Ps. 78:37.

56. Deut. 29:25; 1 Kon. 19:10; Jer. 22:9.

57. Mal. 2:10.

58. Neh. 13:29.

59. Mal. 2:8.

60. Lev. 26:15, 44; Deut. 31:16, 20; Jes. 24:5; Jer. 31:32.

Aansluitend op het bevestigen van het verbond waarschuwde Mozes opnieuw tegen het verbreken van het verbond. Hij hield het volk de gevolgen voor als dit gebeurde. Deze mogelijkheid werd werkelijkheid, zodat in Jeremia 22:8 wordt teruggegrepen op de waarschuwing uit Deuteronomium 29:24.

Mozes waarschuwde niet alleen tegen het verbreken van het verbond, hij voorzigde deze zonde ook. Israël zou Gods verbond vernietigen door afgodendienst (Deut. 31:16), zodat de vloek van het verbond over het volk zou komen. Mozes moest het volk zelfs een lied aanleren over hun ontrouw. Wanneer Israël ontrouw werd, zou dit aangeleerde lied hen daaraan herinneren (Deut. 31:21).

Juist tegen deze achtergrond is het wonder zo groot dat er een nieuw verbond is, waarin de Heere Zijn genade beloofde. De mens kon de eisen van Gods verbond en de tekenen van Gods verbond verwerpen, maar daarmee werd het verbond zelf niet verbroken. Deze tweeledigheid blijkt ook uit de teksten over het verbreken van Gods verbond. In Deuteronomium 4 bracht Mozes in herinnering dat God aan Israël Zijn verbond verkondigde en op stenen tafelen schreef (Deut. 4:13). Echter, Israël zou ongehoorzaam worden en God tot toorn verwekken. Daarop zou een ballingschap volgen. Daar zou het volk andere goden dienen, maar ook tot inkeer komen (Deut. 4:29). Waarom? 'Want de HEERE uw God is een barmhartig God; Hij zal u niet verlaten, noch u verderven; en Hij zal het verbond uwer vaderen, dat Hij hun gezworen heeft, niet vergeten' (Deut. 4:31). Dwars door Israëls ongehoorzaamheid en verbondsbreuk heen bleef God getrouw aan Zijn verbond, dat Hij met een eed had bevestigd. In de weg van bekering en berouw wilde God Zijn verbond opnieuw bevestigen en Zijn genade schenken. In Leviticus 26:41 staat over deze bekering: 'Zo dan hun onbesneden hart gebogen wordt en zij dan aan de straf hunner ongerechtigheid een welgevallen hebben'. Gods recht werd gebillijkt, het oordeel goedgekeurd. In deze weg kwam (en komt!) de rijkdom van Gods verbond en belofte aan het licht. God zou Israël 'niet verwerpen, noch van hen walgen, om een einde van hen te maken, vernietigende Mijn verbond met hen; want Ik

ben de HEERE hun God' (Lev. 26:44). Hiermee kwam de Heere terug op de aanhef van de tien geboden, de wet die Israël overtreden had. Toch hield God de aanhef in stand. Hij richtte het verbond zo op dat het werkelijk vaststond. 'Want bergen zullen wijken en heuvelen wankelen, maar Mijn goedertierenheid zal van u niet wijken, en het verbond Mijns vredes zal niet wankelen, zegt de HEERE, uw Ontfermer' (Jes. 54:10, zie ook Jer. 50:5). Deze vastheid van het verbond aan Gods zijde is de oorzaak dat de gelovige Israëliet in diepe nood met een belijdenis van schuld een beroep deed op Gods verbond. We zien dit in Jeremia 14:19-21: 'Hebt Gij dan Juda ganselijk verworpen? Heeft Uw ziel een walging aan Sion? (...) gedenk, vernietig niet Uw verbond met ons'.

De vastheid van het verbond brengt ons terug bij het nieuwe verbond uit Jeremia 31. Er lijkt een tegenstelling te zijn als we in Jeremia 31:32 lezen: 'Niet naar het verbond dat Ik met hun vaders gemaakt heb'. Toch zijn we ervan overtuigd dat het genadeverbond één is.

Het nieuwe in het verbond staat in Jeremia 31:33: 'Maar dit is het verbond dat Ik na die dagen met het huis Israëls maken zal, spreekt de HEERE: Ik zal Mijn wet in hun binnenste geven, en zal die in hun hart schrijven; en Ik zal hun tot een God zijn en zij zullen Mij tot een volk zijn'.

Wat was het nieuwe van dit verbond? De belofte aan het einde van de tekst is niet nieuw. Dat is de grote belofte van het genadeverbond. De functie van de wet is ook niet nieuw. Juist in het verbond aan de Horeb had de wet een grote plaats. De wet wordt in dit nieuwe verbond niet terzijde geschoven. Hoe zou dat ook kunnen? Hij was in stenen tafelen ingegrift, dat ziet op de altijddurende betekenis van de wet. Is het nieuwe dat God Zijn wet in de harten zou schrijven? Immers, dit element blijft nu nog over in Jeremia 31:33. Voorzag het verbond aan de Horeb alleen in een uiterlijke gehoorzaamheid? Zo mag dat niet gesteld worden. Weliswaar had de voorstelling van het verbond een wettisch karakter. Maar de instelling van de offerdienst liet

zien dat Israël langs de weg van de wet niet met God verzoend zou worden. Er was een offer nodig. Ook beloofde de Heere bij de verbondsvernieuwing in de velden van Moab al wat Jeremia herhaalde, namelijk een geestelijke gehoorzaamheid aan de wet, vanuit de uitgestorte liefde in het hart. Het nieuwe verbond in Jeremia 31 is de vervulling van Deuteronomium 30:1-11.

Daarom, nogmaals de vraag, wat is het nieuwe? Opvallend zijn de woorden in Jeremia 31:33: 'Ik zal Mijn wet in hun binnenste geven, en zal die in hun hart schrijven'. Israël verwierp Gods wet (Jer. 6:19), maar God beloofde deze wet nu terug te geven. Waar? In het binnenste. God schreef de wet op stenen tafelen. Mozes moest ze al een keer in stukken gooien, omdat Israël Gods gebod overtrad. Dat tekende het hele volksleven. God beloofde de wet nu weer in te schrijven, 'niet in stenen tafelen, maar in vlezene tafelen des harten' (2 Kor. 3:3, zie ook Ez. 11:19; 36:26). Dit als vrucht van Christus' gehoorzaamheid tot de dood. Hij sprak tot Zijn Vader: 'Uw wet is in het midden Mijns ingewands' (Ps. 40:9). Hij vervulde alle eisen van het genadeverbond en droeg de vloek van de wet. Op grond van Zijn gerechtigheid schrijft God in het nieuwe verbond Zijn wet als een liefdeswet in het hart.

Over de wet van Mozes zeggen de kanttekenaren: 'Vanwege de onmacht der verdorven natuur des mensen, die de wet niet kon wegnemen, kon zij niemand tot de zaligheid brengen' (kant. 18 bij Hebr. 8:7). Daarom is het tot troost dat de Heere Zelf de wet in het hart schrijft en bereid maakt om Gods geboden te gehoorzamen.⁶¹ God heeft een zeer gewillig volk op de dag van Zijn heirkraft (Ps. 110:3). Hij wordt gediend in wederliefde en dankbaarheid voor Zijn genade. 'Ik zal U hartelijk liefhebben, HEERE, mijn Sterkte', zo sprak David (Ps. 18:2). Kortom, het nieuwe verbond bevat geen nieuwe eis, maar voorziet in een vernieuwde mens, die Gods wet liefheeft.

Ook ligt er in Jeremia 31 meer nadruk op de volkomenheid van de schuldvergeving. Zo wijst het nieuwe verbond heen naar het volkomen offer van Christus, dat alle oudtestamentische offers

Verbond
Jeremia 31
wijst heen naar
offer Christus

61. Paul, Van den Brink en Bette, *Bijbelcommentaar Jeremia, Klaagliederen*, 427. Zie ook heel de excurs over het nieuwe verbond op 833-848.

zal vervullen. Christus, het Zaad, zal zaad zien. Van de kleinste af tot de grootste toe zullen ze de Heere kennen (Jer. 31:34). Deze belofte zal eenmaal in vervulling gaan als een schare die niemand tellen kan voor de troon Gods zal zijn (1 Joh. 3:2).

1.6 Het verbond der verlossing

In het spreken over het genadeverbond maakt de geloofsleer onderscheid tussen de eigenlijke sluiting van het genadeverbond en de openbaring ervan. Het sluiten van het verbond is een zaak geweest die zich in de eeuwigheid in de Goddelijke Drie-eenheid voltrok. We noemen dit het verbond der verlossing, het verbond der genade van eeuwigheid of de raad des vredes. De Bijbel is, aldus de hervormde predikant I. Kievit (1887-1954), ‘zeer sober in zijn uitspraken’ over dit verbond der verlossing.⁶² De Schriftplaatsen die doorgaans worden aangehaald noemen niet uitdrukkelijk het woord ‘verbond’. In Zacharia 6:13 staat wel: ‘En de raad des vredes zal tussen die Beiden wezen’. Echter, onder de gereformeerde theologen bestaat geen eenstemmigheid of deze profetie over de toekomst ook kan wijzen op het verbond der verlossing.⁶³ Andere teksten uit het Oude Testament die in verband worden gebracht met het verbond der verlossing zijn met name: Psalm 2:7-8; 40:8-9; 89:29, 35; 110:4 en Jes. 53:10. Toch mogen we niet concluderen dat er te weinig grond in de Bijbel is om over een verbond der verlossing te spreken.

Ook theologen die terughoudend zijn met rechtstreekse bewijspplaatsen uit het Oude Testament voor het verbond der verlossing erkennen namelijk de grote betekenis van dit leerstuk. Eén van hen is H. Bavinck. Het verbond der verlossing, zo schreef hij, ‘doet ons de verhouding en het leven der drie personen in het Goddelijk wezen kennen als een verbondsleven...’ Ook laat het zien dat het genadeverbond, zoals dat in de tijd wordt geopen-

Verbond der verlossing, verbond der genade van eeuwigheid of de raad des vredes

Verbond der verlossing van grote betekenis

62. Kievit, *Tweeërlei kinderen des Verbonds*, 11. Zie verder het uitvoerige proefschrift Loonstra, *Verkiezing – verzoening – verbond*.

63. À Marck wijst de tekst als bewijspplaats voor het verbond der verlossing af. *Handboek dogmatiek*, deel 1, 648-649. De gebroeders E. en R. Erskine en J. Fisher noemen de tekst juist als bewijspplaats. Zie *De kennis der zaligheid. De Kleine Catechismus van Westminster toegelicht in vragen en antwoorden*, deel 1, Houten 1998, 153. Dit doet ook W. à Brakel, *Redelyke Godtsdienst*, deel 1, Rotterdam 1730¹¹, 206-207.

baard, ‘rust op een eeuwigen, onveranderlijken grondslag. Het ligt vast in den raad en in het verbond van God drieëinig, en is daarvan de onfeilbaar volgende toepassing en uitvoering’.⁶⁴ Het laat ook zien dat niet alleen de schepping het werk is van God Drie-enig, maar ook de verlossing. God had al raad gehouden over de verlossing van de uitverkorenen, voordat Adam viel. Van eeuwigheid reeds gaf Gods Zoon Zich over aan Zijn Vader om Borg te zijn voor de Zijnen (Ps. 40:8-9). Met een eed verordende de Vader Hem tot Priester (Ps. 110:4) en beloofde Hem een geestelijk zaad (Ps. 2:7-8). Daarom zal het welbehagen van de Vader door Zijn hand ook gelukkig voortgaan (Jes. 53:10). Dit alles laat zien dat Gods verkiezing, verbond en verzoening op het allernauwst aan elkaar zijn verbonden. Zo is het verbond der verlossing een bron van troost voor Gods volk. God staat Zelf in voor Zijn verbond en daarom voor de zaligheid van de Zijnen. Na alles wat besproken is over het verbond, blijft de vraag over of we persoonlijk delen in het verbond der genade met al zijn schatten en zegeningen. Is Christus de Verbondsmiddelaar ook onze Borg en Zaligmaker?

---

64. Bavinck, *Gereformeerde dogmatiek*, deel 3 (band 2), 194-195.

Literatuur

- Aalders, G.Ch., *Het verbond Gods. Een hoofdstuk uit de geschiedenis der openbaring*, Kampen 1939.
- Aalders, G.Ch., *De Goddelijke openbaring in de eerste drie hoofdstukken van Genesis*, Kampen 1932, 513-525.
- Bavinck, H., *Gereformeerde dogmatiek*, deel 1-3, zevende druk, Kampen 1998.
- Berkhof, L., *Systematic Theology*, reprint, Edinburgh 1988.
- Brakel, W. à, *Redelyke Godtsdienst*.
- Brink, G. van den en C. van der Kooi, *Christelijke dogmatiek*, Zoetermeer 2012.
- Calvijn, Johannes, *Institutie*, Houten 2009.
- Comrie, A., 'Voorrede aan den lezer, in zich bevattende eene beknopte verhandeling van het Verbond der Werken', in: Thomas Boston, *Een beschouwing van het Verbond der Genade uit de Heilige Gedenkschriften*, Utrecht 1931, 11-28.
- Erskine, E. en R., Fisher, J., *De kennis der zaligheid. De Kleine Catechismus van Westminster toegelicht in vragen en antwoorden*, Houten 1998.
- Francke, J., *Lichtende verbintenissen. Gods verbonden met mensen*, Kampen 1985.
- Genderen, J. van en W.H. Velema, *Beknopte gereformeerde dogmatiek*, Kampen 1992.
- Goedhart, H., 'Het verbond in het Oude Testament', in: H. Goedhart e.a., *Vast en zeker! Aspecten van het verbond Gods*, Kampen 1974, 7-18.
- Grudem, Wayne, *Systematic Theology. An Introduction to Biblical Doctrine*, Grand Rapids 1994.
- Hagoort, Henk (red.), *Het verbond van God met mensen*, Heerenveen 1999.
- Heer, J.M.D. de, תיב. *Een bijbels-theologische studie naar de betekenis van een Oud-testamenteel begrip* (niet-gepubliceerde doctoraalscriptie Leiden), Leiden 1994.
- Heer, J.M.D. de, 'Het verbond in het Oude Testament', in: G.J. van Aalst e.a. (red.), *Gij waart mijn Hulp. Vriendenbundel aangeboden aan ds. A. Moerkerken bij zijn 25-jarig jubileum als docent aan de Theologische School der Gereformeerde Gemeenten*, Houten 2006, 43-51.

- Hellenbroek, A., *Voorbeeld der Goddelijke waarheden, voor eenvoudigen, die zich bereiden tot de belijdenis des geloofs*, Utrecht 2004.
- Hoek, J. en W. Verboom, *Eeuwige vriendschap. Over de waarde van Gods verbond*, Zoetermeer 2010.
- Kalluveettil, P., *Declaration and Covenant. A Comprehensive Review of Covenant Formulae from the Old Testament and the Ancient Near East*, Rome, 1982.
- Kersten, G.H., *De Gereformeerde Dogmatiek*, deel 1, vijfde druk, Utrecht 1981.
- Kievit, I., *Tweeërlei kinderen des Verbonds*, Houten 1986.
- Klaassen, M., *De HEERE onze gerechtigheid. Rechtdaardiging en verbond in heilshistorisch perspectief*, Apeldoorn 2017.
- Kutsch, E., 'תִּירָב', in: Ernst Jenni, Claus Westermann (hg.), *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament. Band I*, Munich, Zürich 1971, 339-352.
- Kutsch, E., *Verheissung und Gesetz*, Berlin 1973.
- Loonstra, B., *Verkiezing – verzoening – verbond. Beschrijving en beoordeling van de leer van het pactum salutis in de gereformeerde theologie*, 's-Gravenhage 1990.
- MacCarthy, D.J., *Treaty and Covenant. A Study in Form in the Ancient Oriental Documents and in the Old Testament*, Rome 1978.
- Marck, Johannes à, *Handboek dogmatiek*, deel 1, 613.
- Meiden, L.H. van der, 'תִּירָב הַשָּׁרָה', *Gereformeerd Theologisch Tijdschrift* 54 (1954), 33-43.
- Meiden, L.H. van der, *Het nieuwe verbond*, 1955.
- Mendenhall, G.E., *Law and Covenant in Israel and the Ancient Near East*, Pittsburgh 1955.
- Nicholson, E.W., *God and his people. Covenant and Theology in the Old Testament*, Oxford 1986.
- Ouweneel, W.J., *Het verbond en het koninkrijk van God. Ontwerp van een verbonds-, doop- en koninkrijksleer*, Heerenveen 2011.
- Paul, M.J., G. van den Brink en J.C. Bette, *Bijbelcommentaar Jeremia, Klaagliederen. Studiebijbel Oude Testament, deel 10*, Veenendaal 2013.
- Paul, M.J., 'De verbondssluiting aan de Sinaï', en 'Het gouden kalf en de vernieuwing van het verbond', in: A.G. Knevel, M.J. Paul, J. Broekhuis (red.), *Verkenningen in Exodus*, Kampen 1986, 58-75.

- Perlitt, L., *Bundestheologie im Alten Testament*, z.p. 1969.
- Quell, G., 'Diatheke', in: G. Kittel (hg.), *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament. Zweiter Band*, Stuttgart 1950², 106-136.
- Ridderbos, J., 'Oud en Nieuw Verbond', in: J. Ridderbos e.a., *De Apostolische Kerk. Theologische bijdragen ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan der Theologische Hogeschool van de Gereformeerde Kerken in Nederland aangeboden door de hoogleraren*, Kampen 1954, 7-38.
- Rongen, G. van, *Zijn vast verbond*, Goes 1966.
- Schelhaas, J., *De Messiaansche Profetie in den tijd vóór Israëls volksbestaan*, Hoogeveen 1932.
- Veen-Vrolijk, A.E.M.A. van, 'Het verbond in het Oude Nabije Oosten', en 'Het verbond in Genesis 17', in: A.G. Knevel, M.J. Paul, J. Broekhuis (red.), *Verkenningen in Genesis*, Kampen 1986, 60-75.
- Vos, G., *De Verbondsleer in de Gereformeerde Theologie*, Rotterdam 1969.
- Vriezen, Th.C., *Hoofdpijnen der Theologie van het Oude Testament*, Wageningen 1974⁴.
- Vriezen, Th.C., 'Moet de oudtestamentische exegese en theologie afzien van het woord 'verbond'?', *Rondom het Woord* 14 (1972), 275-281.
- Weinfeld, M., 'Berith', in: G. Johannes Botterweck, Helmer Ringgren, Heinz-Josef Fabry, *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament. Band I*, Stuttgart 1973, 781-808.
- Wijngaards, J., *Vazal van Jabweh*, Baarn 1965.
- Williamson, Paul R., *Sealed with an Oath. Covenant in God's Unfolding Purpose*, Downers Grove 2007.
- Wit, D. de, 'Uit louter genade', en 'Tussen Mij en tussen u', in: Deputaatschap Israël, *Troost, troost Mijn volk*, Houten 2012, 103-108.
- Wits, Hermannus, *Vier Boecken, van de Verscheyden Bedeelinghe der Verbonden Gods met de Menschen*, Utrecht 1686.
- Zanden, L. van der, *De verbondsgedachte*, Kampen 1934